

Hans Ebbing

AKADEMISK PRODUKSJONSMÅTE

«Om bearbeidelsen av de erkjennelser som hører inn under fornuftens virksomheter, går en vitenskaps sikre gange eller ikke, lar seg raskt avgjøre av dens resultat» (Immanuel Kant)*

«Alle vitenskapsfolk forstår til slutt at det på et fundamentalt nivå foregår en slags økonomisk prosess som legger føringer for og styrker deres vitenskaper. ... Likevel har tendensen helt til det siste vært å benekte at denne prosessen har noen substansiell betydning for hva vitenskapelig forskning virkelig går ut på.» (Philip Mirowski & Esther Mirjam Sent)*

Vitenskap som arbeid og praksis

Det offentlige vitenskapsbegrepet: Normalvitenskap

For å fastholde det mest banale: Vitenskap og høyere utdanning foregår ved universiteter og liknende institusjoner, *akademia*, et institusjonelt og fysisk sted (locus). Vitenskapene er offentlige fenomen som *identifiseres* ved sin plass i samfunnets arbeidsdeling forut for og uavhengig av enhver filosofisk erkjennelsesteori. Hver for seg danner disse stedene (loci) egne former for arbeidsdeling og samvirke med sine interne makt- og avmaktsforhold i form av forskergrupper, prosjekter, institutter, seksjoner, fakulteter, administrative og driftstekniske organer, mer eller mindre hierarkiske beslutningsforhold og lagdelte finansieringsrelasjoner, forvaltningsmessig definert eller innstiftet gjennom praksis og sedvane. Samtidig inngår disse stedene i nasjonale og internasjonale kommunikasjons-, konkurranse- og dominansforhold både gjennom enkeltvitenskapenes grenseoverskridende kommunikasjonslinjer, gjennom politikken og ved måten de ulike *akademia* finansieres på. Vitenskapenes resultat, som Kant minner oss om, og dermed deres legitimitet – deres *status som vitenskaper* – er like mye et resultat av vitenskapenes virkninger i denne omfattende, integrerte formen for arbeidsdeling, som av de vitenskapelige arbeids- og produksjonsprosessenes særdrag og erkjennelsesformer isolert betraktet. Vitenskapelighet som en rasjonalitetsmodus er alt på Kants tid et offentlig, samfunnsmessig gitt fenomen.

Over tid utspiller vitenskapelig praksis seg som *normalvitenskap*.¹ Vitenskapelig arbeid må kunne reproduseres fra det ene året til det andre, legge grunnlag for nye forskningsprosjekter og overleveres til kommende generasjoner av forskere og er dermed forsvar for etablerte metoder og sannheter, og strev for nye. Arbeidsprosessene forbinder seg med visse overordnede begrepsmessige, teoretiske strukturer, paradigmer, som organiserer begrepsbruken i forskningen og samhandlingene i denne. Dette

gjør forskningen umiddelbart til sosiale prosesser, og er dermed en evig, dagsaktuell kamp om anerkjennelse innenfor de vitenskapelige praksiser.

Selv om begrepet om normalvitenskap hos Kuhn er knyttet til de «sterke», matematisk formulerte naturvitenskaper, har det relevans for forståelsen også av det vide spekteret av humanvitenskaper (samfunnsvitenskaper, humaniora, psykologi, jus). Disse (med unntak av nyklassisk økonomi), definerer sine sosiale, litterære, psykiske etc. saksforhold i hovedsak uten matematiske abstraksjoner og mangler derfor sterke paradigmer der deduksjoner (forutsigelser etc.) kan konfronteres med empiri. Men selv disse løst paradigmatisk, *plebeiske* vitenskaper² må hver for seg ha sin innforståtte normalitet og repeterbarhet, tilstrekkelig intens og varig til å forme vitenskapsosiale allianser som kan bære alternativene fram og gjøre alternative karrierer mulig innenfor disse. Bare slik kan de overleve som *praksiser*. At en del av humanvitenskapene normalt framstår som sprikende i ulike teoretiske retninger, åpenbart i strid med seg selv, for noen til og med som uryddige, kan selvsagt foranledige spørsmålet om det i det hele tatt dreier seg om vitenskaper. I denne sammenheng er det et spørsmål vi lar ligge. Her er det tilstrekkelig at de i henhold til det *offentlige vitenskapsbegrepet* framstår som praksiser som legitimeres som virksomheter som produserer anerkjent gyldig kunnskap over tid og slik får status som vitenskap.

De mest eksakte – altså «normaliserte» – vitenskaper er nyskapende ved at de stadig produserer presiseringer og differensieringer av de teorier (hypoteser) og begreper som faller inn under paradigmen og framskaffer nye data *uten* omveltende begrepsendringer og uro. Vitenskapelige data åpenbares ikke uhildet som upåvirkete sannhetsvitner fra Virkeligheten uten vitenskapsfolkens aktive inngripen. Fenomenenes status *som vitenskapelige fakta* – i form av kvantifiserbare data, matematisk formulerte relasjoner eller som referanser til meningsbærende tekster, handlinger og praksiser – *produseres* gjennom vitenskapsarbeidet og samvirket i dette etter hvert som nye observasjonsmetoder og teoretiske begreper utvikles, nyanseres og bekreftes i de enkelte samfunn av vitenskapsfolk. *Vitenskapene framkaller sine egne fakta* – noe som er tydeligst innenfor de matematisk mest «eksakte», høyteknologiske, eksperimentelle praksiser hvor naturens minste fenomen framkalles på de mest unaturlige vis. Og dessuten: «Vitenskapelige funn er ikke fullstendig realisert som vitenskapelige fakta før de er ansett som fakta av hele feltet, slik at hele verden har samarbeidet om å gjøre et funn kjent og anerkjent.»³

Når strømmen av nye fakta faller på plass innenfor rammen av et paradigme, styrker det den aktuelle vitenskapelige praksisens karakter av å være *normal* samtidig som de fenomener som denne praksisen avdekker og opplyser, får karakter av å være *virkelige*. Normalitet og virkelighet er også her korrelative størrelser. Tilsvarende blir de vitenskapsfolkene som arbeider

trygt innenfor paradigmen, normale – til forskjell fra outsiders, opposisjonelle. De førstnevnte framstår dermed som etablerte og legitimerede vitenskapsfolk og deres praksis som normgivende disipliner – det vil si: disiplinerte, anerkjente praksiser med en nødvendig indre kontinuitet. Det er disse som vanligvis forvalter rekrutteringspraksisen av nye vitenskapsfolk. *Normalvitenskapelig praksis er grunnlag for utøvelse av makt.*⁴ Vitenskapelig erkjennelse er den erkjennelse som er anerkjent, i det minste negativt, fordi det ikke fins noen bedre forklaringer på det som skal forklares, eller fordi den ikke utløser forpliktende motstand.

Den enkelte forsker og hennes kolleger kan med sin forskning *i lengden* ikke preges av de store problemer som skaper uro og grunnleggende tvil i forskernes sinn (med fare for omveltninger i deres faglig-sosiale omgang), men av *scientific puzzles*, fascinerende hver for seg (Kuhn). Disse puslerienes mangfold og sannheter danner i sin tur utgangspunkt for ny arbeidsdeling innenfor vitenskapene eller løper sammen i nye, syntetiserende paradigmer, som når skillelinjer mellom fysikk og kjemi brytes ned og omdefineres, eller når det dannes vitenskapskonglomerater slik sosiologi støtter seg til historie, til (politisk)økonomi, filosofi, litteraturvitenskap osv. og *vice versa*, presset sammen av de ulike saksfeltenes gjensidige relevans for hverandre mer enn av teoretiske avledninger.

Vitenskapene virker både vanedannende, konserverende og samtidig nyskapende, snart oppsplittende, snart syntetiserende. De må oppvise bekreftede resultater (Kant: *Erfolg*) på grunnlag av en «sikker gange», kort sagt suksess. De må *i det lange løp* bekrefte sin plass finansiert av skattebetalerne, sine oppgaver og dermed legitimitet, selv om de ikke kan oppvise noen praktisk nytte i øyeblikket, eller til og med framstår som totalt unyttige for folk flest. Bare slik kan de stake opp en framtid for vitenskapspraksis og vitenskapsfolk som *normalfenomen* i samfunnet. Vitenskapenes offentlige status som vitenskaper, deres suksess, er den selvfølgelige, *doxiske* forutsetningen for enhver vitenskapsfilosofi og moderne erkjennelsesteori.⁵

Normalitet og nyhet – relevans og legitimitet

Utviklingen av nye spesialiteter skaper uoversiktighet og ikke alle nye observasjoner faller på plass med én gang. Spesialitetene skaper sine (små) slingringsmonn i forhold til den overordnede teoribygnings bånd og grenser, en ubestemt mulighet for variasjoner og perspektiver, *relaxations* (Kuhn). Selv innenfor den mest konsoliderte, strenge normalvitenskap har ikke to forskere helt like forutsetninger for å *se* og tenke akkurat det samme. Ingen teori løser *alle* puzzles, ellers ville vitenskapen stanse opp.

I praksis betyr dette at forskeren i sin *arbeidssituasjon* må kunne velge mellom ulike forklaringsalternativer (mulige hypoteser). For at dette skal være mulig, må de aktuelle begreps-, metode- og handlingsalternativer *vis*

seg som *saklig relevante* valgmuligheter som må kunne gjennomføres. En slik *foreløpig evidens* springer da ut fra en *innforstått* horisont av etablerte sannheter og metoder, en tradisjon, en retning innenfor den aktuelle vitenskap – altså en normalvitenskapelig situasjon med sin innbygde arbeidsstil og motivasjon, en *ethos* som sikrer arbeidet en nødvendig intern legitimitet – det *drivstoffet* som holder arbeidsprosessen i gang, slik vitenskapsfolk opplever det. Ekte vitenskap må derfor ha en innbygd toleranse og åpenhet for at ikke alt stemmer med én gang. Uten *avvik fra den sikre gange* ville ikke vitenskapelig utvikling være mulig. Saksforhold som er gjenstand for undersøkelse, fokuseres på grunnlag av erfaringer over tid, der tidligere generasjoners vitenskapelige ytelser svinger med, ofte uten å nevnes, eller til og med glemt hos den enkelte forsker. *Relevans* og *legitimitet* blir da to sider ved samme sak, fundert i en *kollegial, stilletende konsensus* – uten nødvendigvis nærmere legitimerende begrunnelse med eksplisitte metodologiske referanser *i første omgang*. Langt mindre trenger slik praksis noen referanse til en *uttalt* epistemologi for å fungere. Hos den erfarne forsker er denne konsensus allerede internalisert i en trygghet ervervet ved et engasjement over tid, som gjør det unødvendig for henne å innhente kollegers eksplisitte samtykke, slik som den nye stipendiaten trolig må gjøre, og som vil forventes av henne. For at et gitt fenomen skal oppfattes som en styrking (eller avkrefning) av en vitenskapelig hypotese, må fenomenet *forut for* bekreftelsen identifiseres som *saklig relevant* for de *målrettete handlinger* som skal understøtte (eller avkrefte) hypotesen i form av eksperiment, feltarbeid, observasjon av atferd eller ved referanse til meningsbærende kilder.

Anomalier og handlingsrom

Ingen vitenskap har til intensjon å bryte opp sin normalitet, men søker tvert om å reprodusere seg så lenge som mulig. Styrking eller svekking av *min* hypotese, kan få konsekvenser for karrieren. Differensiering og spesialisering bidrar til å styrke de grunnleggende paradigmer. Men så dukker det likevel opp nye, ennå-ikke-forklarte fenomen, *anomalier*. Den kollegiale allianse for karrieren forsvares, samtidig som jeg må demonstrere et minimum av åpenhet overfor nyheter som kan utfordre alliansen. Denne balansegangen mellom evnen til selvforsterking og å åpne opp for *det nye* vil over tid bidra til prosesser som oppløser etablerte paradigmer og danner brudd som evner å etablere nye teorier og slik konstituere grunnlag for nye allianser. Nettopp gjennom vitenskapsfolkenes normale motvilje mot å oppgi sine innarbeidete begreper som deres prosjekter og dermed karrierer er knyttet til, må nye, konkurrerende begreper produseres på en desto mer livskraftig måte for å få gjennomslag med mulige konsekvenser for karrierene.

De empiriske anomaliene og begrepsmessige tvetydigheter kan bli den gnist som utløser en søking etter så vel nye data som nye begreper og teoretiske differensieringer som eventuelt kan fange opp disse avvikene og bringe

dem på plass i normalvitenskapens fold. Anomalier er slik sett *normale* fenomen en i vitenskapelig utvikling og selvforsterkingsprosess. Porene – manglene – i paradigmenes begreper, som korrelerer med de empiriske anomalier, åpner dermed opp for mulige, *uforutsette handlingsrom* i arbeidsprosessen, *momenter av frihet*, i søking etter nye data, eller etter mer differensierte og presise begreper som opphever fenomenenes usikre modus (inntil ny usikkerhet oppstår). En slik søking i det usikre forutsetter et vedvarende engasjement *i saken*, en *ethos*, som må vise seg gjennom kontinuitet og utholdenhet, samtidig som dette *ethos* bare kan fornyes ved at de frihetsmomenter og usikkerhet som byr seg, følges opp ved handling, nytt arbeid. Vitenskapenes suksess bunner dypest sett i denne *mangel* på en sikker gange.

Vitenskapelig frihet som praksismoment

I den fortløpende forskningsprosess med sine uavklarte sammenhenger og mulige alternativer, må forskerne *selv*, individuelt eller i kollegialt fellesskap, bestemme sine problemstillinger og hypoteser, sine metoder og bruk av begreper og trekke sine konklusjoner ut fra disse og *stå til ansvar* for dette. Bare ved mobilisering av dette *selv* kan virkelig nyskaping skje med den iboende risiko for at forsøket slår feil og hypotesen forkastes. Eller den oppgis fordi motstanden fra etablerte kolleger rett og slett blir for stor slik at hypotesen ikke en gang blir forsøkt etterprøvd, tid- og kostnadskrevende som empirisk etterprøving gjerne er. Det impliserer et frihetsmoment som gjør forskeren *ansvarlig* i kollegial samhandling og kontrovers og innstifter denne *ethos*. Dette momentet av frihet og selvstendig ansvar springer da ikke ut av noen filosofi, men av de *slingringsmenn* – tvetydigheter og porer – som alltid vil ligge innebygget i vitenskapelige begrepsammenhenger og data i forskningsprosessen, og som krever sin avklaring. Frihet utspiller seg fra dag til dag som *praksismoment*. På grunnlag av resultatene av forskningsprosessen må forskerne *selv* – og ingen andre – avgjøre hvordan resultatene av denne skal systematisk og logisk framstilles for en større offentlighet av vitenskapsfolk – eventuelt med konsekvenser for akademias studieplaner og lærebøker, eventuelt med ringvirkning inn i lærebøkene og studieplanene.

Vitenskap som profesjon – og som kall

For at vitenskapelig virke skal få status som samfunnsmessig fenomen, må det etableres som vitenskapelig disiplin, som på sin side kan danne grunnlag for profesjoner i snevrere forstand, slik fysiologi og anatomi er kunnskapsgrunnlag for medisin, fysikk og kjemi for ingeniørutdanninger osv.. Men over tid er det like viktig at den viser evne til nyskaping og etablerer seg som reproduserbar virksomhet på et nytt grunnlag og gjenkjennes av samfunnet som en instituert videreføring av denne evnen til nyskaping. Da først blir vitenskapelig virke konstituert som *profesjon* – Wissenschaft als Beruf: som anerkjente, avlønnete spesialiteter i den altomfattende arbeidsdelingen.⁶ Det

som da skiller fagmannen fra den engasjerte diletant, er at den siste mangler den sikkerheten som en utprøvd arbeidsmetode kan gi, «slik at han ikke er i stand til kontrollere rekkevidden av innfallene i ettertid, eller å vurdere dem og gjennomføre dem». ⁷ Bare med en slik offentlig avklart forankring kan vitenskapene samtidig danne et rammeverk hvor den enkelte forskers vitenskapelige engasjement – det Max Weber kaller *Eingebung* – kan utspille seg med sine nye ideer og hypoteser, sine *innfall* (*Einfall*) med et vedvarende vitenskapelig kall, *Beruf zur Wissenschaft*. Slik oppnår vitenskapelig arbeid en dobbeltbetydning som normalitet (profesjon, karriere osv.) og samtidig som engasjement *i saken*, et disiplinert (og disiplinerende) indre *kall* – en dobbeltbetydning som er fanget opp i det tyske begrepet om *Beruf*. ⁸

Lærebøkene

Et sentralt moment ved vitenskapene som fag er at de produserer sine lærebøker som godkjennes etter visse standarder i forhold til studieplaner og opplæring av neste generasjon av forskere, nettopp for at de skal være i stand til å kontrollere rekkevidden av sine innfall i ettertid i samsvar med de kriterier som vitenskapssamfunnene har anerkjent underveis. Den nyskapende usikkerhet som er konstituerende for vitenskapelig arbeid, er da samfunnsmessig nøytralisert. På de lavere, obligatoriske trinn i utdanningsvesenet skal lærebøkene til og med godkjennes av staten. Ved universitetene skal de godkjennes av styringsorganene på ett eller annet nivå. ⁹ Som *fag* med studieplanene i orden, legitimeres deres rolle som produsenter av høyt kvalifisert arbeidskraft for et arbeidsmarked *utenfor* de aktuelle vitenskapene, for de mange profesjoner. Denne overgangen fra nyskapende, usikker vitenskap til fag og profesjonsdannelser bidrar til konstitueringen av det offentlige vitenskapsbegrepet på en tvetydig måte: nyskaping versus samfunnsmessig godtatt rutine.

Omriss av vitenskapenes produksjonsvilkår

Hvilke egenskaper er det ved *selve det vitenskapelige arbeidet og dets produkter* som gjør at dette arbeidet framstår som én og samme virksomhet i samfunnet trass i sine interne brudd og paradigmeskifter, sine ulike, til dels motstridende «universer» som i perioder konkurrerer med hverandre om «sannheten»? Hvilke *samfunnsmessige* egenskaper ved vitenskapene er avgjørende for at samfunnet over tid ikke bare tillater, men aktivt fremmer vitenskaper? Hva går deres *bruksverdier* ut på?

Vitenskap som erkjennesarbeid

Gjennom institusjonell forankring i academia står det vitenskapelige arbeidet utenfor eller i randsonen av markedets dynamikk. Men alle vet at vitenskapene er en konkurransefaktor når de bidrar til å skape kunnskapsgrunnlag

for nye produksjonsmetoder, nye produkter, ny arbeidsdeling, nye behovs- og markedsforhold. Vitenskapelig arbeid får mer enn noen annen virksomhet dynamiske konsekvenser for alt annet moderne arbeid.

Vare- og tjenesteproduksjonen for markedet er kjennetegnet bl.a. ved at det tilstreber størst mulig volum for økende markedsandeler. Jo flere produkter som kan produseres med en gitt innsats av tid og ressurser, desto sterkere står bedriften i konkurransen. Produksjon for markedet tilstreber derfor standardisering inntil markeds konkurransen – som ytre kraft – framtvinger nye runder med innovasjonsarbeid med sikte på ny standardisering i det direkte vareproduserende, repeterende arbeidet. Innovasjon innenfor en industriell horisont har standardisering som teknologisk målsetting. Dette betinger et skille mellom de som definerer og designer produktene på den ene side, og de som utfører det på forhånd definerte og instituerte produksjonsarbeidet på den andre – et skille som manifesteres i sosiale hierarkier, tilgang til privilegier, lønnsforskjeller osv..

Innenfor vitenskapene er standardisering og repetisjon bare nødvendige forøvelser og støtte til å skape noe helt *nytt* ved ytterligere differensiering, ikke en teknologisk målsetting i seg selv. Det nyskapende momentet i vitenskapsarbeidet forutsetter derfor et indre moment av selvstyre og frihet i arbeidssituasjonen *ut over* å gi svar på teknologiske problemer. Det er et åpent *erkjennelsesarbeid*.

Vitenskapenes autonomi

Nettopp i kraft av sin plass innenfor arbeidsdelingen oppnår vitenskapene en viss *autonomi*. Vitenskapenes adskillelse fra markeds konkurransen og kapitalakkumulasjonen blir i seg selv en samfunnsmessig produktivkraft. Men vitenskapelig virksomhet ved academia er like fullt fundert i et *merprodukt* produsert og fordelt gjennom den underliggende, dominerende produksjons- og distribusjonsmåten, en *kapitalistisk produksjonsmåte*. Det samfunnsmessige merproduktet, merverdien, må være tilstrekkelig til også å dekke inn vitenskapelig erkjennelsesarbeid som en vedvarende aktivitet på siden av vare- og tjenesteproduksjonen for markedet. Bedriftsintern forskning derimot kan bare finansieres ved bedriftens inntekter i samme grad som denne er et ledd i bedriftenes vare- eller tjenesteproduserende arbeid for et gitt marked. Dets tema og metoder innsnevres av markedet.

Akademisk situerte vitenskaper står her langt friere – med konsekvenser for deres reproduksjonsbetingelser. Vitenskaper som *over tid* ikke sponser akkumulasjonsprosessen som produktivkrefter, havner i et samfunnsmessig vakuum og har trangere muligheter for å overleve og utvikle seg enn de vitenskaper som gjør det. Tilsvarende gjelder for humanvitenskapenes forhold til politisk og økonomisk maktutøvelse. Det er åpenbart at humanvitenskaper som er nyttige, eller i det minste ikke er ideologisk sand i maskineriet for maktutøvelsen innenfor en gitt samfunnsorden, over tid har en sterkere

konkurransesposisjon innenfor academia enn kritiske og unyttige (jfr. den svake stillingen som klassiske språk har fått). Samtidig er deres autoritet i den politiske diskursen – deres troverdighet under motsetningsfulle, konkurrerende interesseforhold – betinget av at deres virksomhet skjer fra erkjennelsessted *utenfor* den politiske diskursen selv slik at de blir *upartiske*. Men denne upartiske autonomien som allment godtatt adskillelse fra økonomiens og politikkenes praksiser danner også basis for vitenskapelig fundert samfunnskritikk, noe som gjør autonomien tvetydig og ikke helt til å stole på.

Vitenskapenes inndeling av verden

Gjennom sine valg av vitenskapelige disipliner og dermed karrierer har vitenskapsfolkene delt verden mellom seg, mellom natur, samfunn, litteratur, matematikk osv.. De alternativer som en forskerrekruert velger mellom, møter hun som gitte resultater av forutgående vitenskapelig arbeid, altså som etablerte *fag*, samfunnsmessig formidlet, anerkjent gjennom forsknings- og utdanningssystemet *allerede*. Det er gjennom disse fagenes briller at naturen, matematikken, samfunnet, økonomien, loven eller litteraturen blir formidlet og konstituert som gjenstander for vitenskapelig arbeid når den kommende forskeren velger mellom naturvitenskap, humaniora, samfunnsvitenskap etc. og det levebrødet som følger med.

Naturen er i denne sammenhengen til stede som gravitasjon, termodynamikk, evolusjon osv. med referanser til overgripende teorier og metoder, som gravitasjonsloven, termodynamiske systemer, evolusjonsteorien osv. Litteraturen, de politiske institusjonene, markedet, de sosiale klassene er tilgjengelige som alternative forskningsfelt stort sett bare i den grad utdannings- og forskningssystemet formidler dem i konkurranse mellom gitte teori- og metodealternativer innenfor disse. Disse alternativene er på sin side motivert i politiske og ideologiske konjunkturer der de framstår som mer eller mindre interessante, relevante og viktige. I én konjunktur kan de sosiale klasser innta en sentral plass som forskningsobjekt, i neste kan de være nærmest forsvunnet, uten at klassene som sådan har forsvunnet. Tilsvarende kan dette innebære at store deler av den sosiale realitet bare sporadisk blir gjenstand for vitenskapelig arbeid og risikerer å forbli en ukjent, sosial «Ding an sich» for *forskerne*, men ikke for de som lever i denne realiteten. De politiske følgene av dette kan vi bare ane.

Den vitenskapelige frihetens vilkår: Vareproduksjon versus vitenskap.

Også innenfor kapitalistiske bedrifter, særlig industrien, forekommer kunnskapsproduserende arbeid i form av innovasjon. Også slikt nyskapende arbeid er vitenskapelig. Det foregår på en systematisk, metodisk måte i samsvar med etablerte, *normalvitenskapelige* prosedyrer. Også her må nyskapende arbeid ha et minimum av selvstyre for å kunne ivareta oppgaven som innovasjon. Prøving og feiling må følgelig tillates som frihetsmoment

innenfor bedriften. Men i industriens laboratorier er dette avgrenset av en problemkrets som er konstituert ved et markedssegment. Markedskonkurransen avgrenser dens kommunikasjonsradius, mens kravet til forrentning snevrer inn tidshorisonten. Det nødvendige frihets- og usikkerhetsmomentet i et langsiktig vitenskapsarbeid gjør kapitalinvesteringer i vitenskapsproduksjon radikalt mer usikre enn investeringer i standardisert vareproduksjon. Bare kapitalistiske bedrifter med solid egenkapital og store markedsandeler kan koste på seg investeringer i langsiktig, risikopreget forsknings- og utviklingsarbeid innenfor sin totale produksjon. Men også slikt forskningsarbeid er tematisk og dermed metodologisk avgrenset av markedssegmentet. Bedriftene er ikke i stand til – uten tidsbegrensning – å organisere, eller på en bedriftsøkonomiske forsvarlig måte bekoste produksjon av den type kunnskap som genereres ved grunnforskning, men som like fullt ligger til grunn for industriens egne, teknologiske innovasjoner. Slik vitenskap må situeres *utenfor* kapitalforholdet. Her kommer statens rolle som «den ideelle felleskapitalist» inn og konstituerer *akademia* som *statsfenomen*.

Visse typer grunnforskning beveger seg innenfor en horisont av *potensiell* anvendelse for formål utenfor forskningspraksisen. Biologisk forskning kan ha til hensikt å bygge opp kunnskap innen et felt med kommersiell interesse som fiskeoppdrett, men uten at denne forskningen selv er rettet direkte inn mot aktuelle problemer innenfor feltet, som å utvikle en vaksine mot spesifikke fiske sykdommer. Det dreier seg i så fall om en *strategisk* grunnforskning i den forstand at den er siktet inn på en problemhorisont bestemt av en eller annen samfunnsinteresse, men der problemstillingene er definert av forskerne selv og finansieres av universitetene eller ved overføringer via et departement, Forskningsrådet etc. utenfor bedriftsøkonomiens logikk. Forskning for å utvikle en bestemt vaksine kunne derimot kalles *taktisk* forskning, og kunne foregå i en bedrift stor nok til å finansiere avansert produktutvikling. Klinisk medisinsk forskning kan siktes inn på utvikling av kunnskapsgrunnlag for nye metoder for diagnostisering og behandling, eller direkte mot utvikling av disse metodene, et forhold som kommer organisatorisk til uttrykk i koplingen mellom medisinsk forskning og sykehusdrift, jfr. begrepet universitetssykehus/-klinikk. Til grunn for strategisk grunnforskning kan det igjen ligge et «fundamentalt» nivå av molekylær- og cellebiologisk forskning som har til hensikt å avklare *valg av modellsystemer* som er *premiss*er for strategiske studier av gitte biologiske fenomen – «basalforskning av fundamental karakter».¹⁰

Skillet mellom grunnforskning og anvendt forskning er derfor ikke alltid skarpt. Det blir et spørsmål om *hvordan makten utøves i og over forsknings-situasjonen*: Grunnforskning mangler målsettinger definert av *andre* enn forskersamfunnet selv og mangler gjerne *spesifikke* samfunnsmessige referanser for hva som er meningen (nytten) med den. Vitenskapsfolkene karakteriserer den derfor ved sin *fellessubjektive opplevelse* av hva de holder

på med – som *nyskjerrighetsdrevet forskning* – en stadfestelse av frihet som praksismoment. Det er altså det vitenskapelige arbeidets *særegne produktjonsforhold* som primært bestemmer så vel forskingsfeltet, arbeidets tids-horisont og spennvidden i friheten til å kommunisere problemstillinger og resultater i arbeidsprosessen. I bedriftene er innovasjonsarbeidet et ledd i vareproduksjonen – vareproduserende arbeid. Ved universitetene er vitenskapsarbeidet ikke-vareproduserende. Ut fra dette kan vi begrunne et begrep om en *akademisk produktjonsmåte*.

I academia utspiller erkjennelsesarbeidet seg i samvirket med tekniske, administrative og driftsmessige funksjoner som ikke bare er nødvendige for det vitenskapelige arbeidet, men også for å kunne produsere academia som institusjon. Det akademiske arbeidet er slik sett en form for *totalarbeid*, innlemmet i et større samfunnsmessig totalarbeid.

Patentet

Under forskningens gang oppdager man at ny kunnskap har et kommersielt potensial som må avklares. Naturlig nok gjelder dette mest innenfor naturvitenskapelige, særlig medisinske og biologiske fagfelt, noe som påvirker de forskningspolitiske strategiene i disse. For å hjelpe forskerne, som helst er oppslukt av sitt vitenskapelige engasjement, med å identifisere slike muligheter og omsette dem for salg, organiserer universitetene kommersialiseringsprosesser i randsonen som skal bistå forskerne med patentering, kartlegging av markedspotensialet og markedsføring. Det opprettes egne kommersialiseringsbedrifter, som ideelt sett skal være selvfinansierende ved å hente inn sin andel av patentinntektene, men som i praksis aldri er det ettersom de forutsetter integrasjon og synergi med universitetenes infrastruktur, i noen tilfelle direkte tilskudd over budsjettet eller fra statlige fond. Slike prosesser er omgitt av fetisj som tilslører dette.

For patentering er i seg selv ikke produksjon av kunnskap, men en *juridisk intervensjon* – et maktinngrep fra en sfære utenfor produktjonsforholdet, fra rettsvesenet. For at en kapitalistisk produsent (bedrift) skal kjøpe et patent for å sette det inn i sin produksjon, må den (= bedriftens kompetente ingeniører) først ha satt seg tilstrekkelig inn i patentets *kunnskapsinnhold* (bruksverdi) for å kunne erkjenne relevansen av det for bedriftens egen produksjon og kapitalakkumulasjon. Bedriften må med andre ord ha tilegnet seg produktets bruksverdi *intellektuelt* ved sin materialiserte, samvirkende forstand (ingeniørene, intern arbeidsdeling) – *forut for* å ta det i besittelse som legal eiendom eller lån. Bedriftens intellektuelle tilegnelse er da en innledende, nødvendig form for konsum av patentproduktet før bedriften kan inngå en bindende avtale om kjøpe eller leie det. (Patentproduktet, som i kraft av sitt nye kunnskapsinnhold er *unik*, kan ikke kjøpes/leies i blinde.) Nettopp for å forhindre at dette momentet av intellektuell tilegnelse *forut for* selve markedshandlingen blir en plattform for

kopiering (reproduksjon) av den allerede produserte kunnskapen uten å betale for den, blir en mellomkomst med rettsvesenets potensielle straffemekanismer nødvendig. Patentet er derfor bare et juridisk hylster omkring kunnskapsproduktet som konkret bruksverdi. Patentet i seg selv har ingen annen oppgave enn å gi kjøperen en statlig sanksjonert *rett* til å konsumere kunnskapsproduktet, og følgelig hindre at produsenten av det blir «bestjålet». Patentet er en *juridisk*, ikke en teknologisk kategori. Patentet *som sådan* inneholder ingen kunnskap som bedriftens ingeniører kan bruke i dens vareproduksjon. Men ved patentets vidunderlige evne til å gjøre kunnskapsinnholdet (bruksverdien) til en vare via rettsvesenet, er det patentet som *framstår* som selve kunnskapen. Når den lovfestete patenttiden opphører, opphører markedsmakten over det. Kunnskapsproduktets varekarakter fordufter og blir et fritt gode, tilgjengelig for alle kompetente brukere.

Vitenskapenes samfunnsmessighet

Forsknings- og utdanningssystemet er formet og drevet fram gjennom politisk styrte fordelingsprosesser. Vitenskapenes resultater blir da fordelt, bearbeidet og konsumert gjennom opplæringen av ny arbeidskraft (studier), eller som nye teknologier når de materialiseres i ny produksjons- og kommunikasjonskapital, fordelt gjennom markedskonkurransen og akkumulasjonen. De klassemessige føringene for rekruttering av forskere er en annen mekanisme for fordeling. I tillegg kommer de interne makt- og dominansforhold i academia. For eksempel har den maskuline dominans i utvelgelsesmekanismene i rekrutteringen til vitenskapene fungert så lenge og så selvfølgelig at den danner skjulte («naturlige») føringer i vitenskapenes seleksjon av forskere og dermed for reproduksjonen av vitenskap som praksis. Men mer enn noe annet virker pengestrømmene gjennom staten eller fondsavsetninger inn på fordelingen av vitenskapenes institusjonelle produksjonsvilkår. Samlet bidrar så vel human- som naturvitenskapene til å *formetere* ikke bare arbeidskraften i samfunnet, men også den teknisk-materielle struktur og organisasjon når deres resultater og metoder anvendes i moderne produksjon, kommunikasjon, administrasjon, i militæret, i fritidens konsum og gjøremål osv.. Vi kan med Knut H. Sørensen snakke om *det vitenskapsformaterte samfunn*.¹¹

Selv om markedsløigikken ikke kan produsere autonome vitenskapsinstitusjoner som tillater grunnforskning som *normalaktivitet*, er det verdt å merke seg at ingen store universitetsreformer i Europa etter 1960 springer ut av noen intern dynamikk i academia, men av relasjoner og krefter utenfor disse som dermed utfordrer og modifierer akademias autonomi. Dette er en sikker indikasjon på akademias nødvendighet for utviklingen og reproduksjonen av høykapitalistiske samfunnsformasjoner – at det foreligger en *paradigmatisk* kopling mellom vitenskap og denne samfunnstypens sentral-dynamikk og strategiske maktforhold.

Objektivering og sosialisering

Atferd, objektivering og anerkjennelse

Vitenskapelig praksis kan forstås som et uendelig arbeid for å etablere ny evidens. Over tid danner dette arbeidet seg en *arbeidsstil*, en habitus, med spesifikke former for *atferd* som gjenkjennes og føres videre i det vitenskapelige fellesskapet. Nye begreps- og hypotesedannelser forutsetter nye handlinger, ny variasjoner i atferden. Ny vitenskapelig evidens dannes innenfor rammen av et vitenskapelig fellesskap, *scientific community* (Kuhn).

De vitenskapelige resultater må objektiveres for at forskeren skal vinne den nødvendige *anerkjennelse* innenfor et kollegialt fellesskap. En innledende anerkjennelse er *i utgangspunktet* en valideringsprosess av et annet, taust slag enn den som opparbeides ved referanser til eksplisitte, metodologiske kriterier og standarder, og som ender opp i vitenskapelige avhandlinger for akademiske grader, eller organisert fagfelleevaluering i samband med publisering osv.. I noen tilfelle begrenses anerkjennelsen – og dermed valideringen – til kolleger som ikke har tilstrekkelig innflytelse eller prestisje til å markere anerkjennelsen i en større offentlighet med uttelling i form av karriereopprykk, rikeligere tildeling av forskningsmidler, av priser, innpass i prestisjetunge tidsskrift (tellekantkategori 2), æresforfatterskap¹², tilgang til byråkratiske eller finansielle nettverk osv.. Legitimitet, relevans og sannhet blir sosialt konstituerte fenomen som skiller de kompetente (de utvalgte) fra resten.

Avhengig av denne anerkjennelsens styrke, nivå av offentlighet og differensiering sikrer den muligheten til fortsatt å gjøre fritt, selvstendig, mer eller mindre selvdefinert forskningsarbeid. Jo svakere denne anerkjennelsen er, desto mer marginaliseres sannheten i forskningsresultatet og dermed forskeren selv. Anerkjennelsen er på en og samme tid både en sosial tvang og en epistemologisk nødvendighet – en *sannhetsmekanisme*.

Et ledd i denne prosessen er publisering. Uten publisering, ingen akademisk karriere. Men publisering er ubetinget nødvendig for konstitueringen av en offentlighet i de enkelte fagfelt, for den gjensidige kollegiale kommunikasjon. Bare artikler med solid basis i normalvitenskap blir publisert i tidsskrifter med tellekantkategori 2. Men nødvendigheten av publisering kan hemmes av utenforliggende krav. Det fins en instituert regel for dette, Ingelfinger-regelen: En vitenskapelig artikkel kan bare bli vurdert for publisering i et vitenskapelig tidsskrift dersom hovedinnholdet ikke har vært publisert andre steder tidligere.¹³ Hensynet til tidsskriftets forretningsdrift (vi trykker bare nyheter!), til tidsskriftets prestisje, policy og makt danner i så fall et utvendig maktforhold for det vitenskapelige fellesskapets nødvendige kommunikasjon. Dersom publisering koples til et system av tellekanter for å generere bevilgninger fra statskassen – og dermed legger føringer for de aktuelle vitenskapsfolkens karrierer og levebrød – vil det øke

styringen av forskningens innretning via utenfor-vitenskapelig makt og byråkratisk kompetanse. For selv om det utvilsomt er slik at det bare er gode artikler som kan gjøre tidsskrifter gode og prestisjefylte, er logikken i praksis like gjerne omvendt: Når et tidsskrift først er blitt etablert som godt og prestisjefyllt og slik oppnådd tellekantkategori 2, er publisering i tidsskriftet – via den vitenskapssosiale konsensus omkring det – blitt en «garanti» for at også nye artikler er gode.¹⁴ Omvendt blir refuserte artikler, eller artikler i mer perifere tidsskrift (som for eksempel det du nå holder i hånden), mindre gode. Vitenskapelig framgang som et *offentlig* fenomen forutsetter med andre ord *allianser*. Ikke bare er vitenskapelig kunnskap makt. Makt legger føringer for hva som får *status* som vitenskap.

Hensynet til muligheten for patentering for å sikre seg kommersielle rettigheter til et forskningsresultat gjør det nødvendig å holde publiseringen tilbake inntil patentforholdet er juridisk avklart. Slik vil markedet via (potensiell) mobilisering av rettsvesenet sensurere vitenskapenes offentlighet på rent opportunistiske premisser. For ikke å nevne de sensurmekanismer som innføres overfor formidling av forskning som er, eller er i ferd med å bli, krigsteknologisk relevant. Likevel: Bare innenfor academia har det i det hele tatt vært mulig å overleve i form av samfunnskritisk humanvitenskap i en lang ideologisk og politisk konjunktur hvor arbeiderbevegelsen har vært på defensiven. (Det tidsskriftet du nå holder i hånden, er et produkt av en slik outsidermekanisme.)

Disse formene for makt over det vitenskapelige arbeidets produksjonsforhold er likevel fremmede for erkjennelsesarbeidet som sådan. Men dette fremmedgjøringsforholdet er samtidig et *frihetsforhold*, ettersom de som utøver makt over vitenskapenes finansielle og institusjonelle rammevilkår fra utsiden, ikke har den nødvendige kompetanse til å gripe inn i den aktuelle forskningsprosessen uten selv å måtte gå inn på vitenskapsarbeidets egne, aktuelt gjeldende premisser og praktisere disse.

Vitenskap, verdensbilde og samfunnsparadigme

Vitenskapenes legitimitet i samfunnet er også avhengig av om de etter hvert medvirker til å danne dette samfunnets dominerende verdensbilde. Men denne evidens kan ikke transformeres bare av *egen kraft* til et nytt verdensbilde, akseptert av en større («opplyst») offentlighet, like lite som disse vitenskapelige sirklene makter det uten allianser i vid forstand med krefter utenfor. De intellektuelle spesialiseringene var alt lenge før Galileis tid (1564-1642) kommet så langt at selv en opplyst samfunnselite ikke lenger hadde dekkende innsyn i, og langt mindre kompetanse til å overprøve resultatene av det arbeidet som høyspesialiserte intellektuelle kretser produserte. Så lenge det har eksistert vitenskaper har det vært til stede en fremmedgjørings effekt i forholdet mellom disse og samfunnets hegemoniske fellesfornuft, *communis sensus*. Hvordan kan da vitenskapene medvirke til at

det dannes nye verdensbilder, eller mer presist: danner viktige innslag i verdensbilder, først i de intellektuelle eliter i tiden, så i en opplyste allmennhet – og til slutt hos folk flest? For at denne transformasjonen fra vitenskapelig evidens til verdensbilde og dermed til dannelse og fellesfornuft, som igjen legitimerer vitenskapene, skal være mulig, må det være tilstede en samfunnsmessig, objektiv formidling mellom de høyspesialiserte, sekteriske kretser av vitenskapsfolk og en større allmennhet. Den ene hovedmekanismen er vitenskapenes ideologiske effekter: Framveksten av nye eliter og reproduksjonen av de etablerte er alltid knyttet til legitimeringsprosesser som henter sine argumenter fra de rådende intellektuelle virksomheter, i våre dager fra vitenskapene. Vitenskapelig kunnskap inngår i konstitueringen av ideologiske hegemonier. Men dermed løsrives denne kunnskapen fra den vitenskapelige praksis som har produsert dem og omformes til en utenforvitenskapelig form for sannheter. Et såkalt vitenskapelig verdensbilde er derfor noe helt annet enn vitenskapelig evidens.

Og her kommer den samfunnsmessige betydningen inn av den gjensidige koplingen mellom utviklingen av de vitenskapsinterne paradigmenes på den ene side med utviklingen av de paradigmer i samfunnsformasjonene, primært produksjons- og distribusjonsmåter, som gir varig rom for vitenskapelige praksiser. Den viktigste koplingen ligger i selve formateringsforholdet: Vitenskapenes effekter bygges inn i hverdagens utallige gjøremål og innstifter kontinuerlig en livsverden i stadig forandring. Formateringen sikrer at vitenskapenes effekter blir en del av hverdagen som gitte selvfølgeligheter, som basis for en ny *doxa*, snarere enn en opplysning på et høyere nivå. Vi kan trygt slå fast at en aristotelisk, før-galileisk fysikk, som beveger seg i et naturlig, ikke-matematisk språk, ikke er kompatibel med kravene til kapitalismens produktivkrefter. Den har ingen samfunnsmessig formaterings-effekt lenger. Årsaken til det ligger ikke i at Aristoteles tok feil, eller at dagens vitenskapsfolk er så mye bedre enn Aristoteles, men at den samfunnsmessige, og derfor anonyme verifikasjonssammenhengen for resultatene av vitenskapelig arbeid, er radikalt endret.

Naturmatematikken: Vitenskap som fremmedgjøring

Moderne naturvitenskaper er ikke bare fremmed for folk flest ved at de er høyt spesialiserte virksomheter, men også ved at de fører et språk som ved sin matematiske form bryter prinsipielt med det språket som er forbundet med naturlig observasjon. For en naturlig observasjon, der «solen står opp i øst og går ned i vest» (noe alle kan se!) og steinens tyngde er en iboende egenskap ved *steinen*, er dette en helt dekkende språkbruk. Verden er slik den synes å være og beskrives i samsvar med dette: «Steinen er tung». Men et naturlig språk er komplett inadekvat for konstruksjonen av de produksjonsmidler som er nødvendig for å framstille fly, syntetiske medisiner og datamaskiner. Funksjonen $s = kt^2$, som sier oss at «den avlagte distansen fra

bevegelsen starter til den stanser, s , er proporsjonal med kvadratet av tiden», forutsetter at luftmotstanden er *tenkt bort* (jfr. Galileis falllov). Den kommer altså *ikke* i stand ved en induksjon, generalisering, ut fra empiriske, naturlige observasjoner. Funksjonen er (tilsynelatende) uten enhver relasjon til kroppen som sete for det levende livet, for all empirisk observasjon. Først når den allesteds nærværende luftmotstanden er tankemessig abstrahert bort, kan vi, ved hjelp av en ny matematisk formel for beregning av nettopp luftmotstand, føre den inn igjen som en eksakt variabel som grunnlag for å konstruere prosjektilets eller flykroppens optimale fysiske form.

Vi må altså skille mellom den fremmedhet som generelt er en effekt av ulike sosiale situasjoner med atskilte erfaringshorisonter, fra den fremmedgjøring som med en spesifikk arbeidsdeling som basis gjør denne type systematiske abstraksjonshandlinger mulig: et dramatisk sprang i vitenskapenes språk som innstiftes ved en *mathesis universalis*. Bare den empiri som lar seg formulere matematisk, får nå status som empiri i en historisk ny, hard forstand. $S = kt^2$ med tilhørende observasjoner framstilt ved kunstferdig produserte instrumenter, framstår som et *vitenskapelig faktum* i en idealisert, uvirkelig verden uten luftmotstand eller annen form for friksjon, altså utenfor *livsverden*.

Webers tese om at skillet mellom den profesjonelle forsker og den engasjerte dillettant går ved innøvelse av den sikkerheten som en utprøvd arbeidsmetode kan gi, er derfor riktig bare for så vidt som de handlinger som produserer et språk av den universelle typen $y = f(x)$ forutsetter øvelse, matematisk trening som en særskilt form for systematisk innlæring på basis av en gitt arbeidsdeling. Men det dreier seg like mye om en radikal *blikkvending*, en ny måte å se verden på, *kombinert* med den metodiske konsekvens (profesjonalitet) disse blikkvendingene blir gjennomført med. Vi må likevel understreke at uten at det fins steder, *loci*, der slike blikkvendinger faktisk kan gjennomføres og innøves *over tid* – og som derigjennom motiverer og vinkler dem – ville de ikke være mulige annet enn som flyktige momenter som forsvinner i samme øyeblikk de er tenkt, eller som forblir høyst individualiserte fenomen. Det er først gjennom en fungerende intersubjektivitet som en samvirkende arbeidsdeling, at de sannheter som vitenskapene produserer, overlever tilstrekkelig lenge til at de blir plattformer for nye abstraksjoner og omveltning av gamle sannheter. Det er i dette samvirket over tid de stadfester sin relevans i forhold til så vel den økonomiske dynamikken som til samfunnsmakten. Vitenskapene får sine *samfunnsmessige verifikasjoner* utenfor de vitenskapelige sirkler gjennom sine formaterings effekter og derigjennom sin autoritet og legitimitet hos folk flest – uten at disse er i stand til å overprøve dem på det vitenskapelige arbeidets egne premisser.

Fremmedgjøring som identitet og frihetsmekanisme

Forutsetninger for frihet i det moderne, vitenskapelige arbeidet kan altså oppsummeres til to vesentlige moment: For det første: Spesialisering med tilhørende spesialvarianter av språk. Også vitenskaper som beveger seg prinsipielt innenfor et naturlig språk, slik som de fleste humanvitenskaper, filosofi, sosiologi, statsvitenskaper etc., har sine egne terminologier og avgrensede kompetanser. For det andre: I den grad vitenskapene utvikler sine begreper ved matematikk og slik oppløser verden i et nettverk av matematisk formulerbare relasjoner, konstituerer de en form for empiri som ikke lenger er tilgjengelig for amatørernes (vår alles) naturlige observasjon og følgelig ikke lenger kan formuleres dekkende i et naturlig språk.

Disse formene for metodisk *fremmedgjøring* innen samfunnets totale arbeidsdeling, er da samtidig en umiddelbar *beskyttelse mot innsyn og direkte inngrep* fra hverdagens sunne fornuft hos folk flest, fra politikken, fra teologien og fra de økonomiske kreftene – og fra de fleste andre vitenskapelige spesialiteter. Denne avstanden er *både* begrepsmessig avstand *og* en sosial avstand. Teologien, politikken og økonomiske interesser osv. kan i kraft av de spesielle kompetanser som slike maktpraksiser gir, sensurere eller stanse forskning som frambringer resultater som av en eller annen grunn ikke passer. Men de kan ikke virkelig korrigere den uten å delta i de arbeidsprosesser som frambringer disse resultatene og dermed godta de begreper og metoder som styrer dem, altså uten å tre inn i vitenskapenes universer og slik sette sine egne praksiser og forutinntatte oppfatninger *de facto* i parentes.

Aksepten av vitenskapenes prinsipielle uforståelighet for allmennheten er grunnleggende. For den sunne menneskeforstand er i sitt vesen konserverende og i verste fall vitenskapenes fiende. Respekten for vitenskapenes uforståelighet for folk flest må tvert om innpodes i den sunne menneskeforstand og bli et moderne, konstituerende trekk ved den. Denne innpoding skjer på en integrert måte nettopp som formatering, ikke ved diktat. Spaltingen mellom livsverden og vitenskapenes verden konstituerer via den nye, sekulære statsmakten med sine masseuniversiteter en ny livsverden der denne spaltingen er en normalitet.

Fristedets bevissthetsform

Merproduktet – skholé

Akademia som fristed blir hos Platon og Aristoteles omtalt som *skholé* – en situasjon og «tid som er fri og frigjort fra verdens krav og som muliggjør et fritt og frigjort forhold til kravene, og til verden»¹⁵. Platon bestemmer *skholé* som en situasjon for de som «har fred og fritid til å lage sine egne taler» i motsetning til sofistene som mot betaling lå under tids- og maktpress for å produsere taler for domstol og folkeforsamling. *Skholé*-situasjonens for-

ankring i slavearbeidet var tydelig i kraft av dette «naturlige» utbyttingsforholdets gjennomsiktighet. Den situasjon av *skholé* som kirkemaktens vitenskap i middelalderen, *skolastikken*, var fundert i, var tydelig basert i et utbyttingsforhold gjennom den føydale kirke- og klostertskatten. Men i industrikapitalismen med sin universelle vareproduksjon på grunnlag av «fritt» lønnsarbeid framstår akademias forhold til det samfunnsmessige merproduktet som ugjennomtrengelig.

Universitetene får normalt ikke sine inntekter ved å selge produktene – de vitenskapelige resultater – som varer. Rett nok er det slik at såkalte *eksterne inntekter* har fått en stadig større rolle for inntektsgrunnlaget. Men bare en liten del av disse er ervervet via *reelle* salg av tjenester (undervisning, utredninger på bestilling fra næringslivet, andel av patenter m.m.). En stor del av oppdragsinntektene kommer fra den samme staten som academia selv er en del av. Prosjektmidler kanalisert gjennom Forskningsrådet, tilbakehenting av EU-midler osv., er resultater av en statsintern omfordeling ved byråkratisk-politisk konkurranse og nettverk. Inntekter via studentbetaling kan bare i begrenset grad kan bekoste utdanningens totale kostnader. De uteksaminerte kandidatens formaterte arbeidskraft som selges i markedet, er ikke universitetets eiendom, men kandidatens. Og denne varens markedsverdi realiseres som lønn helt utenfor universitetets økonomi.

Universitetene synes ved første øyekast derfor å bli *ensidig* finansiert ved overføringer fra kapitalistisk sektor via statsbudsjettets skatter og avgifter mot denne og dermed via politikken omfordelende inngrep. Spørsmålet blir da: Hva er vitenskapens bidrag til den verdiskaping som skjer i kapitalistisk sektor og dermed til deres *eget* samfunnsøkonomiske grunnlag?

Vi har sett at universitetenes forankring i samfunnsøkonomien gjennom sin tilknytning til staten (politikken) utenfor markedet, er en forutsetning for deres autonomi. Men samtidig er det nettopp den industrielle vare- og tjenesteproduksjonen som mer enn noe annet skaper det samfunnsmessige overskuddet (merverdi) som ved omfordeling i sin ubundne, frie form som penger via statsfinansene, gjør moderne akademisk ikke-vareproduksjon mulig. Det betyr at universitetets *akademiske produksjonsmåte* blir bundet til den kapitalistiske produksjonsmåten *via staten*, altså utenfor kapitallogikken. Universitetet er rett nok avhengig av et generelt arbeidsmarked for utførelse av sine administrative og tekniske funksjoner. Og det kjøper sine forskeres arbeidskraft ved å betale dem lønn. Vitenskapelig utstyr, energi, driftstjenester, bygninger kjøpes inn fra markedet. Men vitenskapelig arbeidskraft (forskere) kan bare produseres der hvor det kontinuerlig drives normalvitenskap. Samtidig er universitetene en kjøper av den arbeidskraften den har bidradd til å produsere. Det tekniske hjelpepersonalet i forskningen utvikler sine spesifikke kompetanser i symbiose med forskerne. Og ved ansettelse av administrativt personale er det en fordel å kjenne til universitetet som system og bedriftskultur ved å ha studert der. Universitetsbyråkratene er nesten alltid

selv akademikere, ofte med bakgrunn i det universitetet de administrerer. Kompetansene til den arbeidskraft som er nødvendig for å holde universitetene i gang, er i stor grad produsert av universitetene selv. Og bygningene, det vitenskapelige utstyret har ingen effekt i form av avkastning på investert kapital.

Fri versus bundet arbeidstid

Det akademiske arbeidets tid er delt i om lag to like store deler: Den delen vitenskapsfolkene arbeider i *plikt* (undervisning, administrasjon), og den delen som de arbeider i *frihet* for sin egen forskning, den tid de arbeider for *andre* versus den tid de arbeider for *seg selv*. Dette i rak motsetning til alle andre former for lønnsarbeid der den betalte arbeidstiden i sin helhet er arbeidstid for den som har betalt for den.

Den frie delen av forskernes arbeidstid er en nødvendighet betinget av det frie armslag som *må* være tilstede i de *vitenskapelige arbeidsprosessene* for at vitenskapene i det hele skal kunne utvikle seg som produktivkrefter. Den del av arbeidet som er *plikt*, altså undervisningen og de administrative oppgavene, tilsvarer nettopp den delen som lettest kan overvåkes av andre *utenfor* forskerfellesskapet, av administrasjonen, personalavdelingen, revisjonen eller av studentene. Plikt forutsetter overvåking. Den *frie arbeidsdelen* er den som bare forskeren selv har fullt innsyn i, eller de av hennes kolleger som hun i forskningsarbeidet er bundet til i et kollegialt tillitsforhold. Det er i den frie del av arbeidstiden at det vitenskapelige arbeidets *ethos* og engasjement innstiftes. Det vitenskapelige arbeidets konstituerende moral er av et lystbetont, autonomt engasjement (Weber: *Eingebung*) innenfor et nødvendig minimum av kollegialt fellesskap. Den såkalte *forskningsplikten* er plikt til utøvelse av frihet.

Ingen annen lønnsarbeidergruppe har en tilsvarende todeling og frihet i sitt arbeidsforhold. Denne friheten kan også brukes til andre ting som å engasjere seg mer i administrasjon, i kommersialisering av nye kunnskapsprodukter, offentlige iscenesettelser av seg selv som ledd i karrieremarkeringen, deltakelse i samfunnsdebatten osv.. Store deler av den samlede *tidsbruk* ligger dermed utenfor styringsstrukturenes, personalavdelingens og Riksrevisjonens rekkevidde. Den enkelte ansatte kan til en viss grad gjemme seg i denne uoversiktligheten og slik erobre frihet både fra kontroll og frihet til (u)saklige gjøremål i arbeidstiden. Tilsvarende fører det til, i alle fall for de engasjerte forskerne, at skillet mellom arbeidstid og fritid viskes ut, slik at arbeidsdagen strekker seg over nesten hele hennes våkne tilstand i døgnet – et forhold som en professor i filosofi ved Universitetet i Bergen en gang brukte som argument for rett til økt avspasering (= rett til mindre undervisning).

Fortrenging som nødvendighet

Fraværet av analyse av den vitenskapelige og akademiske frihetens samfunnmessige grunnlag i vitenskapsarbeidets produksjonsforhold har lenge vært en notorisk, kollektiv fortrengning. For en moderne *skholé* er en situasjon som gjør det mulig for de som befinner seg i den til å *nyte frihet og bli avlønnet for det*. Uten å ofre frihetens samfunnmessige forutsetninger i den politiske økonomien en eneste tanke, kan de fritt *glemme seg bort* i vitenskapelige prosjekter (eller også vie seg helhjertet til akademisk karrierestrev). Denne frihetens materielle forutsetninger er instituert som en samfunnmessig normalitet og føyer seg til den normalitet som ligger i selve den *normalvitenskapelige* praksis. Forglemmelsens kollektive karakter gjør den til et objektivt, konstituerende trekk ved akademias livsverden, den akademiske bevissthetens bevisstløshet, noe *Dannelsesutvalgets innstilling – Kunnskap og dannelse for et nytt århundre* er et godt vitnesbyrd om, som er kjemisk fri for enhver refleksjon over akademias (= dannelsens) politiske økonomi.¹⁶

For Aristoteles derimot, var dette ingen forglemmelse, men ble tvert om tematisert eksplisitt som et naturlig forhold. I antikken, som baserte *skholé*-situasjonen på slavearbeid, hadde vitenskapene (filosofien) praktisk talt ingen funksjon som produktivkrefter og bidrog dermed heller ikke til det økonomiske grunnlaget for sin egen frihet. Som et vilkår for utvikling av intellektuelle ferdigheter og talekunst var *skholé* derimot et nødvendig moment i reproduksjonen av de politiske maktforhold som en slavebasert økonomi var avhengig av ved krigføring og erobring og for å sikre reproduksjon av slavene som klasse.

I en kapitalistisk samfunnsformasjon virker *skholé* i form av vitenskapelige praksiser – og *akademia* – tilbake på arbeidsproduktiviteten i vareproduksjonen og dermed på framstillingen av det samfunnmessige overskuddet som er grunnlag for vitenskapenes *skholé*. Disse praksisene bidrar dermed *selv* til produksjon av noen av sine *samfunnsøkonomiske* forutsetninger og dermed *sine egne frihetsbetingelser*. Vitenskapene og deres institusjoner blir nødvendige for at kapitalakkumulasjonen kan holdes i gang. De er uttrykk for at kapitalismen som produksjonsmåte bare kan overleve ved å *utvide seg selv*, at *verdiskaping* bare er mulig som *verdiøkning* og at vitenskapene må få sin andel av verdiøkningen for at akkumulasjonen kan fortsette via konkurransen. Jo mer avhengig den kapitalistiske produksjonsmåten blir av et uendelig system av samvirkende produktivkrefter, desto mer avhengig er den av at nye kunnskaper, produsert via *akademiske* produksjonsmåter, konverteres til *nye* produktivkrefter (teknologier og kompetanser) og dermed til nye konkurransebetingelser for akkumulasjon.

Tvetydighet som grunnlag for frihet

Selv om vitenskapsfolk i forbindelse med forslagene til statsbudsjett selvsagt er bekymret over at bevilgningene er for små, bekymrer de seg normalt ikke for hvordan de økonomiske prosessene legger *føringer* for vitenskapenes utviklingsretning og dermed for utviklingen av metoder og innhold i forskningen. Men den strukturelt betingete uoversiktligheten både internt ved universitetet og i samhandlingen med de instanser utenfor som kanalisierer penger inn til forskningen, åpner alltid for en viss tvetydighet i søknadene om forskningsmidler: Mellom linjene i søknaden kan det åpne seg mulighet for å utvikle hypoteser og metoder som rett nok ligger noe på siden av forskningsprosjektets uttalte formål, men som likevel er saklig relevant for det samlede vitenskapelige prosjektet som søknaden (implisitt) faller inn under.

Slike tvetydigheter behøver slett ikke å være intendert, selv om de i enkelte tilfelle kan være taktisk motivert innenfor en større strategi. For nettopp de *saklige* tvetydigheter – produksjon av anomalier og differensieringsprosesser – som er innebygget i all ekte vitenskap, gjør det umulig for vitenskapsfolkene selv å artikulere forskningsprosjektene muligheter entydig. Det er jo nettopp disse som skal avklares gjennom prosjektene det søkes om midler til. Mulighetene blir nødvendigvis underkommunisert. Dette kan gjøre det vanskelig, i gitte tilfelle umulig, å skille mellom juks og ærlighet i forskningen, mellom plagiat og originalitet, slik at den enkelte forsker knapt nok er klar over hvor dette skillet går i det konkrete tilfellet. Ingen vitenskapelig idé er helt original. Den viser alltid til en bakgrunn av andre ideer, innebygget i disse som mulighet uten at dette er blitt klart før i ettertid. Jo mer uklare disse skillelinjene er som følge av *reell flertydighet*, desto mer nødvendig blir det med forskningsetikk for å bringe orden og oversikt med tilhørende legitimering. Men etikkens edle krav om gjennom-siktighet og entydighet bidrar til å tilsløre ugjennomsiktighetens og flertydighetens konstituerende rolle i erkjennelsesarbeidet.

Hvis Galilei – professoren i fysikk og militær teknikk i Padua – skulle ha praktisert de kravene om *redelighet, sannferdighet* og avvisning av *materielle fordeler* som er formulert i forslaget om en forskningsed fra Den nasjonale etiske komiteen for teknologi og naturvitenskap,¹⁷ ville han vanskelig kunnet utføre sitt revolusjonerende, vitenskapelige virke. Galilei forbrøt seg grovt mot disse dygdene.¹⁸ For han var, som ekte vitenskapsfolk alltid er, notorisk opptatt av å finne de data og kjensgjerninger som bidrar til å styrke hans *egne* teorier, i samsvar med *eget* engasjement og dets kriterier for relevans. Dette engasjementet omfattet også strevet for å få maksimal økonomisk gevinst ut av sin nye konstruksjon for krigføring – teleskopet – ved å tilby det til alle innbyrdes krigende parter i sin samtid. Blant annet ble hans avlønning fra dogen i Venezia tredoblet.¹⁹

En forskningsed, hvis den blir omsatt bokstavelig i handling, ville ikke bare gjøre kommersialiserbar, patentmotivert forskning umulig, med mindre

man foretar moralfilosofiske utflukter for å forsone motsetningen mellom vitenskapsetisk prektighet og økonomisk profitt slik som hos det filosofiske entreprenørselskapet Humanistisk Akademi.²⁰ Den vil fungere som talemåter som hemmer en dypere forståelse av vitenskapenes menneskelige dimensjon. For i motsetning til handlingers moral, som er taus og bare kan vise seg som *ethos* gjennom de sammenhenger som gir de enkelt handlinger mening, er *etikken* notorisk snakkesalig, et *retorisk* fenomen.

En annen variant av underkommunikasjon er eksemplet om den tyske nobelprisvinneren i fysikk, Werner Heisenberg (1901-76) som informerte naziregimets rustningsminister, Albert Speer, på dennes forespørsel i 1942 om at det var *umulig* å utvikle en atombombe på grunnlag av uran 235 (Uranprosjektet) innenfor en realistisk krigshorison, samtidig som han *unnlot* å opplyse om at muligheten for å utvikle en plutoniumbombe, var langt mer nærliggende. Ved denne *uredelighet* sikret han seg mulighet for fortsatt atomfysisk grunnforskning med utgangspunkt i Uranprosjektet samtidig som det svekket naziregimets muligheter til å utvikle en atombombe. Eksemplet demonstrer den generelle avmakt som selv teknologisk kyndige politikere som Albert Speer har i forhold til informasjonen fra vitenskapsfolk, noe som ubetinget er en forutsetning for vitenskapenes interne frihet. Selv nazismen måtte innrømme vitenskaper en viss autonomi i *skholé*.

Transparens og konkurranselighet

Det nye revisjonsregimet i ly av New Public Management (NPM) om rapportering og kvalitetssikring av forskningen i forhold til bevilgende myndigheter er et forsøk på å få kontroll med situasjonen av *skholé* i academia. Slike revisjonsmekanismer er inspirert av kapitalistisk sektors behov for raskest mulig konvertering av «interesseløs» grunnforskning til interessestyrt anvendelse av forskningsresultatene. Det dreier seg om behov for *transparens, informasjonslighet og like konkurransevilkår* – idealiserte myter om markedets ideelle funksjonsmåte gjennom rasjonelle markedsaktører – i analogi med hvordan fysiske legemer faller når all forstyrrende (men reell) friksjon er abstrahert bort. Siden motstanden mot implementering av disse idealiserte dygdene er strukturelt betinget i vitenskapenes produktjonsforhold, vil iverksettelsen ikke lykkes helt etter boken – selvsagt heller ikke ved Institutt for samfunnsøkonomi hvor mytene dyrkes med imponerende skolastisk konsekvens. For også nyklassisk økonomiske teori og dermed økonomene, er eksistensielt forankret i den akademiske produktjonsmåten «irrasjonelle» ikke-markedslogikk som praktisk forutsetning for å tenke ut og praktisere aksiomet om Den rasjonelle markedsaktør. Heller ikke markedsøkonomisk teori kan reprodusere seg på markedets premisser. De økonomiske prosesser, som gjør økonomenes og alle andre vitenskapsfolks eksistensielle situasjon som *fagøkonomer* mulig, konstitueringen og fordelingen av merverdien, forblir i mørket.

Vitenskap som skolastikk

Situasjonen av *skholé* åpner nettopp for verdensfjern skolastikk som et nødvendig moment i all ekte vitenskap: En logisk forfølgelse av ideene (hypotesene) for ideenes egen skyld til deres konsekvente slutt – en frihet til å utprøve ideene og avdekke deres sanne, innebygde logikk om enn aldri så virkelighetsfjern. Vitenskapelig frihet består i å kunne oppfylle en skolastisk nødvendighet ved bestemte former for praksis. Slik innstifter vitenskapene sine egne universer. «Men det er utvilsomt ingen ting som er vanskeligere å fatte, for de som er neddykket i universer hvor den tas for gitt, enn den skolastiske legningen som kreves av disse universene. Det er ingen ting den 'rene' tenkningen har vanskeligere for å tenke over enn *skholé* – den første og mest avgjørende av alle mulighetsbetingelser for den 'rene' tenkningen ...»²¹. *Skholé* er en sosial realitet som er forbundet med en habitus, likeså mye som denne habitus er dannet gjennom deltakelsen i utviklingen av denne realiteten. *Dannelsesutvalgets* innstilling demonstrerer dette poenget på en eksemplarisk måte ved taushet om nettopp den moderne dannelsens *skholé*. Til tross for at modernitetsbegrepet står sentralt i utvalgets drøftinger, mangler det enhver referanse til modernitetens materielle sentraldynamikk og utbyttingsforhold, konstituert ved den kapitalistiske produksjonsmåten. Situasjonen av *skholé* som sosio-økonomisk realitet og som fortregning av denne realiteten av de som er forankret i den og griper dens muligheter, er et vesentlig moment ved vitenskapenes *egen* livsverden.

Akademisk totalarbeid – erfaringer

Det fenomenet jeg her kaller *akademisk totalarbeid*, kan illustreres med noen erfaringer og observasjoner fra et langvarig tilknytningsforhold til det i følge hjemmesiden *middelsstore europeiske* Universitetet i Bergen (UiB), som student, hjelpelærer, vitenskapelig tilsatt, fagforeningstillitsvalgt og byråkrat.

Akademisk totalarbeid og hasard

De *sosio-materielle* strukturene omkring UiBs totalarbeid danner et uoversiktlig system for samhandling, formell og uformell posisjonering, kollegiale autoritets- og kommunikasjonsforhold, stillingsplasseringer, karriere- og konkurranseforhold, formelle og uformelle makt- og avmaktsforhold, dominans og hegemoni, nettverk for makt og innflytelse. I slike sammenhenger er betydningen av *nettverk* strategisk viktig for fordelingen av makt, i følge UiBs gjenvälgte rektor, sosiologen Sigmund Grønmo. Den «*strategiske* betydningen av sosiale nettverk», særlig «svake» nettverk er viktig, siden disse favner langt videre enn «sterke», lukkede nettverk, for «å spre informasjon, for eksempel i rektorvalgekamper ved universiteter».²² Heller ikke ved UiB er fordelingen av vitenskapelige kompetanser nødvendigvis sammenfallende med distribusjonen av akademisk kapital. Den mest

framragende vitenskapsarbeider eller lærer kan føre en anonym tilværelse på grunn av manglende nettverk for selvhevdelse i den akademisk-småborgerlige offentligheten, eller fordi hun rett og slett foretrekker den dype gleden ved det vitenskapelige arbeidet og engasjement mer i *det stille* framfor selvpromovering på denne offentlighetens scene.

Tilsettingsprosedyrene av vitenskapsfolkene er i utgangspunktet formalisert gjennom lov og avtaleverk. Hensynet til de vitenskapelige kompetansene ved ansettelsene gir framstående representanter for det vitenskapelige personalet, som selv er lønnsinntakere, men like fullt forvalter mye akademisk kapital, stor innflytelse på ansettelsene og dermed på hvem som skal overta posisjonene etter dem selv. De faglige kriteriene for bedømmelsen av søkerens kvalifikasjoner kan vanskelig overstyres av sentrale maktinstanser høyere oppe i systemet uten spesielle kontakter underhånden. Så langt de faglige instansene har makt over slike prosesser, vil det utspille seg dragkamper mellom ulike faglige tendenser innenfor fagene. Tilsettingene inngår dels i faglige hegemonikamper og strategier, er dels et resultat av dem, ikke sjelden med opportunistiske innslag.

Den sosiale logikken rundt rekrutteringen til det vitenskapelige arbeidet er også ved UiB preget av *hasard*, slik Weber peker på i *Wissenschaft als Beruf*. De fyrer opp under prestisjen til noen faglige tendenser og reduserer andres. I visse tilfelle, særlig hvor det er snakk om å satse på et nytt forskningsfelt, kan det bli nødvendig å redusere det etablerte faglige miljøets personalmakt i tilsettingsprosessen. Et nytt fagfelt innenfor molekylærbiologi, med strategiske perspektiver opp mot fiskehelse og dermed fiskeoppdrett som kommersiell horisont, ble i 1995 etablert gjennom interne omorganiseringer på tvers av vitenskapsfolkene *enstemmige* anbefalinger fra en komité. Det dreide seg ikke primært om organisering av vitenskapelig *praksis*, men om den administrative, økonomiske og personalmessige makt over ressursdisponeringen til dette feltet, ikke minst muligheten for eksterne inntekter (EU-midler). Alt før vitenskapsfolkene ble bedt om å utrede saken på sine egne premisser, hadde administrative ledere gjennom uformelle kontakter og nettverk bestemt organisasjonsformen, blinket ut komposisjonen av forskere og hvordan det nye feltet i tillegg til EU-pengene skulle finansieres ved om-disponeringer innenfor rammen av eksisterende budsjett og ved disposisjoner av avkastning av fonds i randsonen – alt velegnet for konflikter.²³

Det enkelte fagmiljø engasjerer seg sjelden i noen strategi for UiB som helhet, men manøvrerer for å sikre sine egne interesser. Strategiutviklingen for helheten tilfaller dermed den reelle ledelsen, som på sin side må sikre at den får den nødvendige legitimitet i styringsorganene. De enkelte fagenhetenes eventuelle støtte til den strategien ledelsen går inn for, er alltid motivert ut fra fagenhetenes egeninteresser. Slik åpnes det for splitt og hersk.

Dermed åpnes det opp for notorisk *hasard* og *opportunisme* i prioriteringen av forskningsmidler og i bedømmelsen av det nye personalets

vitenskapelige kvalifikasjoner. Strategiske hensyn i konkurranse med andre universiteter gjør seg gjeldende, eller universitetsledelsen behov for å framstå som administratorer og entreprenører for nyskaping – akkumulering av sosial kapital i sammenlikning med næringslivets dynamiske ledere, som den ikke sjelden har sosial omgang med.

Akademisk ustyrlighet og slingringsmonn – porene i systemet

Arbeidsdelingen innenfor universitetets organisasjon får virkninger som blir mer uoversiktlige og langt mer «ustyrlige», sett fra den formelle toppen som ståsted, sammenliknet med andre typer virksomheter i stat og næringsliv. Dermed oppstår det mulighet for handlingsalternativer ikke bare i forskningen, men også innenfor byråkratiet, som ikke er foregrepet i forvaltningsstrukturen. Dette forsterker uoversiktligheten og danner ytterligere *porer i systemet*, udefinerte handlingsrom, i tillegg til den som følger av den *frie arbeidstiden* og den faglige praksisens interne organisering og arbeidsdeling. *Totalarbeidet* ved universitetet blir dermed oppsplittet og (re-)organisert på en måte som er utenkelig i et kapitalistisk produksjonsforhold og konstituerer en egen kultur. I praksis er situasjonen ved sin oppsplitting, interesse-motsetninger og konkurranseforhold, med sin blanding av eksplisitte og anonyme kriterier for utvelgelse og opprykk, forskjellig fra den lovbaserte forvaltningsstrukturen («linjen»). Men nettopp disse uformelle, *anarkiske forholdene* setter grenser for en strategisk styrende maktutøvelse ovenfra samtidig som de åpner for manøvrering via nettverk på godt og ondt. Porene i systemet blir en integrert del av det *reelt fungerende systemet selv* – en nødvendighet for det vitenskapelige arbeidet, for UiBs evne til å puste og overleve – der normalvitenskapelige praksiser kan fornye seg på egne premisser – og byråkratene (med sine egne nettverk) trives!

Mulighet til å utnytte uoversiktlighet gjelder selvsagt ikke bare for akademia, men enhver større organisasjon, særlig byråkratiske. Men innenfor universitetene har disse mekanismene en egen virkning i kraft av de sedvane-baserte rettigheter og muligheter det vitenskapelige personalet har til å disponere en betydelig mengde av sin betalte arbeidstid til å utøve den frihet som er innbakt i basisnivået og dermed i oppfølgingen av egne karrierer. Det skaper en egen form for akademisk livsform og *implisitt* dannelse (*habitus*). Denne liberaliteten har altså ikke sitt grunnlag i en filosofisk argumentasjon eller verdensanskuelse. Den springer ut av produksjons- og kommunikasjonsforholdene i akademia. Porene i systemet kombinert med den frie delen av den avlønnete arbeidstiden danner den *akademiske frihetens fungerende grunnlag*. Porene blir viktigere for vitenskapsfolkene selvbestemmelse jo mer et kollegialt basert selvstyre (internt demokrati) forvitrer. Den innforståtte vissheten om disse *frie forholdene* er en sterkt medvirkende grunn til at høyt kvalifisert naturvitenskapelig (herunder medisinsk) personale godtar å

arbeide for en lønn som er langt dårligere enn den de kunne fått i innovasjonsarbeid i kapitalistisk sektor.

Det øvrige personalet og helheten

Denne bedriftskulturen kommer også det ikke-vitenskapelige personalet til gode, noe som bidrar til å styrke liberaliteten i kulturen som helhet. Etter at mye rutinearbeid i laboratoriene er blitt automatisert, består det forskningstekniske personalet i hovedsak av ingeniører med spesialkvalifikasjoner som de kun kan få i tett samvirke med det vitenskapelige personalet slik at skillet mellom disse og forskerne kan bli flytende. Administrative stillinger på alle nivåer har større selvstendighet i arbeidet sammenliknet med tilsvarende grupper i bedriftsøkonomisk sektor og i statsforvaltningen ellers. Og ettersom vitenskapsfolk, når de er engasjert i sin forskning, opplever administrativt arbeid som plunder og heft for det *egentlige* arbeidet, overlater de oftest mer enn gjerne mest mulig av de administrative funksjoner som ikke forutsetter faglige vurderinger, til *kontordamene*. Etter hvert som pc-revolusjonen fra siste halvdel av 1980-tallet satte inn, falt renskrivingsoppgavene, som før utgjorde en dominerende del av kontorpersonalets arbeid, bort. Disse utvikler da sine talenter som administrative omsorgspersoner som blir *uerstattelige*. Med akkumulert klokskap blir de værende lenge i sine stillinger ute på instituttene, etter hvert med opprykk til konsulenter. Men her er karrierestigen kortere og lønnsnivået gjennomsnittlig lavere enn i de sentrale, mer hierarkiske delene av universitetsbyråkratiet, hvor vi finner de mer dynamiske, karrierebevisste byråkratene og hvor mulighetene for (lønns-) opprykk er større som følge av at nærheten til de som har makt over lønnsfastsettelsen, er tettere. Innad i fagforeningene skaper det alltid gnisninger – særlig ved de lokale normeringsforhandlingene.

Samtidig bidrar dette til kulturforskjeller innenfor rammen av samme bedriftskultur: Livet ved de administrative avdelingene i det sentrale apparatet ved UiB og livet ute i mylderet av faglige instanser og lokale byråkratier, er to ulike verdener, som er overraskende fremmede overfor hverandre. For eksempel arrangerer «administrasjonen» (= sentraladministrasjonen) alltid sitt eget store julebord, uten at det administrative personalet på instituttene inviteres. Disse deltar til gjengjeld på de lokale julebordene sammen med professorene, amanuensene og stipendiatene. De to subkulturenes forutsetninger for og interesse av å kontrollere hverandre er liten. For begge ville det innebære merarbeid med tvilsomt resultat. Følgelig søker de å leve ved siden av hverandre og bare griper inn når det er helt nødvendig.

I bygningsdriften blir driftspersonalet knyttet med autoritet til «sine» bygninger gjennom sin kunnskap til de enkelte byggenes spesielle driftstekniske problemer og nykker. Og disse blir det stadig mer av etter hvert som en voksende bygningsmasse foreldes og miljøkravene samtidig øker som følge av den teknologiske utviklingen og bevilgningene til vedlikehold ikke

holder stand mot foreldelsesraten. Bygningenes driftssystemer automatiseres med ny teknologi som krever lang innkjøringstid og mer kompetanse, så vel teoretisk som gjennom prøving og feiling på stedet. Vaktmesteren viker plass for driftsingeniøren.

Selvstendigheten i arbeidssituasjonen med sin *frihet under ansvar*, særlig på grunnplanet, er ett av de forhold som får også det ikke-vitenskapelig personalet ved UiB til å godta lavere lønninger enn det de kunne fått i privat sektor – i tillegg til gunstigere pensjonsvilkår og sterkere oppsigelsesvern som statsansatte.

Arbeidssituasjonen oppsummert

Er man først ansatt, blir man der lenger enn i de fleste andre virksomheter trass i rotteracet i de akademiske karrierekampene med tilhørende intriger, noe den langsomme utskiften av personalet og den hyppige forekomsten av *emeriti* som fortsatt arbeider (med eget kontor) tyder på. Arbeidsfellesskapet, som ellers et sterkt oppsplittet, yter i kraft av sine uformelle strukturer instinktiv, uorganisert motstand mot alle forsøk på rasjonalisering utenfra, men gjør det samtidig desto vanskeligere å organisere en felles motstand når dette er påkrevd. At reformiveren er større i de deler av byråkratiet som skal gjennomføre reformene, skyldes ikke bare at nettopp de må demonstrere en nødvendig lojalitet overfor de bestemmende myndigheter. Det er også der mulighetene for opprykk og karriereutvikling vanligvis er best som følge av gjennomføringen av reformene.

Lov og frihet

Studentene: Akademisk frihet – for elite eller masse?

Så lenge akademisk frihet er en *fungerende frihet* fundert i porene i systemet, i makten over egen arbeidstid, i en samfunnsøkonomisk situasjon av *skholé*, er friheten *selvfølgelig*, det vannet de akademiske fiskene svømmer i, *mulighetsrommet*. Men når den møter krefter som hemmer de akademiske svømmetakene og overstyrer bevegelsene, våkner friheten til live som en *frihetsideologi*. Den objektiveres nå som en eksplisitt, verdimessig størrelse, som akademisk selvbevissthet, en bevissthet *om* akademisk frihet som må utredes, se NOU 2006:19 *Akademisk frihet. Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*, og politiseres ved revisjon av universitetsloven av 14. desember 2007.

Mens forskning og undervisning er forankret i det vitenskapelige personalets ansettelsesforhold, rettigheter og plikter, er studentenes evne til å påvirke studieplaner, undervisningsmetoder og eksamensformer konjunkturbestemt. Studentenes akademiske rettigheter er i NOU 2006:19 begrenset til retten å velge studium – *Lernfreiheit*. De innholdsmessige sidene ut over dette, sies det intet om. Studentenes mulighet til å påvirke sin læresituasjon er

i dag vesentlig mindre enn i studentbevegelsens tid de første årene etter 1968. Dette elementet i den akademiske frihetsideologien var flyktig og forsvant med endringer i de politiske og ideologiske konjunkturer, mens frihets-elementene som knytter seg til de ansattes stilling, holder bedre stand..

Lovrevisjonen stadfester at akademisk frihet skal gjelde *generelt* for forskning og undervisning.²⁴ Studentene har en lovfestet rett til representasjon i universitetets styringsorganer gjennom valg. I den dominerende liberalismen, så vel som for liberaleren, er studentene til stede på etterspørselssiden etter utdanning, som kunder i en markedsanalogi, eller som *masse*. Jo flere studenter som beveger seg på universitet, desto mer får det karakter av masseuniversitet i negativ betydning sett fra liberalerens ståsted. For en markedsorientert universitetsledelse betyr dette derimot mer etterspørsel etter undervisningstjenester, altså større bevilgninger etter stykkprislogikken. For universitetsliberaleren på grunnplanet betyr det mer undervisingsheft (= mindre tid til egen forskning), mer utglidning, mer bruk av tid på *andre*, mindre tid til seg selv, kort: mer masse, mindre elite. *Flukten til elite-universitetet* oppstår dermed som en naturlig tanke, i samsvar med de akademiske småborgernes behov for selvhevdelse. Det konvergerer med kapitalinteressenes behov for å effektivisere den nyskapende forskningen ved å skille den ut fra masseuniversiteter og plassere den i eliteuniversiteter med mye forskning og lite undervisning, slik Tor Halvorsen peker på i sin artikkel i dette nummer av *Vardøger*. Alle akademikere som er tilhengere av denne ideen, ser seg for sitt indre øye som mulige professorer ved slike universiteter. Akademiske ambisjoner på mikroplanet koples på dette viset til universitets- og forskningspolitikken på det europeiske makronivået.

Frihetens perverteringer

Mulighetene for pervertering av de akademiske friheter ligger innbakt i de akademiske produksjonsforholdenes ideologiserende effekter. Strategier for merittering får da dominere over det vitenskapelige arbeidets *ethos*. I stedet for å glemme seg produktivt bort i det vitenskapelige arbeidet, glemmer man seg uproduktivt bort i karrierestrev, i selvpromovering på den dannede offentlighetens scene. I dette ligger den akademiske frihetens schizofreni.

Akademisk frihet og frihet i vitenskapsarbeidet skiller også lag på måter som skaper dårlige kollegiale forhold. En forsker kan være fremragende i sin evne til å utnytte frihetsmomentet til skapende vitenskapelig arbeid, samtidig som han i de akademisk-kollegiale relasjoner oppviser et stort talent i å unndra seg kollegiale forpliktelser i undervisning og administrativt arbeid og slik frarøver kolleger tid og dermed frihet til å forfølge sine interesser. De liberale mekanismene i den akademiske situasjonen som innvilger forskerne frihet innenfor sine områder, bevirker også moralsk oppsplitting og hindrer utvikling av intern solidaritet ved å produsere gjensidig likegyldighet og noen tilfelle paranoia. – Utvalget bak NOU 2006: 19 *Akademisk frihet* gir gode

beskrivelser av mekanismer i akademia som truer med å *pervertere* virksomheten:

«Virkeligheten avviker på viktige punkter fra det idealbildet som begrunnelsen [for lovfesting av individuell akademisk frihet] bygger på. Innebygd i Akademia selv finnes flere mekanismer som truer med å 'pervertere' virksomheten. ... hensyn som ambisjoner om egen karriere, anseelse og inntekt vil ofte være viktige motivasjonsfaktorer. Slike drivkrefter virker ikke nødvendigvis kvalitetsfremmende; ... forskertitler eller akademiske grader misbrukes som forkledning for å forlene egne politiske oppfatninger med større autoritet. Og vi vet at slett ikke alle fagmiljøer virker som drivhus for kreativ nytenkning. Noen preges snarere av innkapsling, forvitring og forfall, andre kan kanskje mest treffende beskrives som en intellektuell prokrustesseng hvor middel-mådige og til dels avblomstrede professorer reproducerer bleke kopier av seg selv. Kombinasjonen av institusjonell autonomi og individuell akademisk frihet åpner et betydelig rom for slike perverteringer. ... Med i bildet hører også at akademisk frihet i noen tilfelle ledsages av en personalpolitikk der toleranse i noen grad degenererer til likegyldighet. I slike tilfelle kan det med god grunn hevdes at utviklingen av ny kunnskap hemmes mer av understyring enn av overstyring.» (Kap 3.1.1.)

Slike tendenser til perverteringer kan ikke forstås som resultat av individuell moralsk svikt. De er tvert om en del av selve systemet, den fellesmoralske prisen som akademia må betale for at dets enkeltmedlemmer, med ulik grad av moralsk prektighet, skal få sine rettmessige andeler av institusjonelt forankret frihet i det vitenskapelige arbeidet.

Studentenes skholé

Et frihetsmoment for studentene er definert i lovbestemmelsen om å «legge til rette for at institusjonens ansatte og studenter kan delta i samfunnsdebatten» (§1-3, f). Lovbestemmelsen er uttrykk for at universitetene og høyskolene, nettopp som *masseinstitusjoner*, innenfor velferdsstatens ramme, har en viktig demokratisk funksjon. Men egentlig gjør den ikke annet enn å juridisk kodifisere en sedvanerett som bare blir viktigere. Med en studentmasse på ca 220.000 (eller mer) til enhver tid i Norge fra 2009, med en stipulert gjennomsnittlig turnover på ca 4 år, vil de i løpet av en 16-årsperiode bidra til et tilskudd til arbeidsmarkedet på minst ca 850.000 nye personer. Lovbeskyttelsen av studentenes rolle som samfunnsborgere i en sosial overgangssituasjon uttrykker (uten at det er teoretisk reflektert) at stadfestelsen av denne rettigheten er nært forbundet med universitetenes samfunnsrolle, et fenomen som i Europa kom til overflaten i 1968. Det er et progressivt trekk ved loven. Men det betyr ikke at denne progressivitet blir fulgt opp gjennom politisk praksis fra studentenes side for en mer demo-

kratisk samfunnsutvikling, som Benjamin André Larsen og Solveig Tesdal viser i dette nummer av *Vardøger*.

Det er verdt å merke seg at denne lovbestemmelsen omfatter *alle* ansatte ved universitetene, også det ikke-vitenskapelige personalet. *Ingen annen arbeidsplass ville kunne ha en tilsvarende generell lovbestemt rettighet knyttet til et ansettelses- eller klientforhold og overskrider samtidig næringslivets, privateiendommens og markedskonkurransens horisont.* Uten tvil er denne norske variant av akademisk liberalitet dels betinget av en i internasjonal sammenheng progressiv arbeidslovgiving og demonstrer dermed hvordan akademisk frihet er avhengig av de klassemessige styrkeforholdenes innvirkning på lovgivningen. Norske akademikere har mye å takke både LO for (jfr. Arbeidsmiljølovens krav om saklighet ved oppsigelse) og fortidens embetsmenn (jfr. de «de uavsettelige» embetsstillingenes historiske innvirkning på stillingsvernet generelt i offentlig sektor).

Legitimasjoner – to strategier

En alternativ legitimeringsstrategi til produktivkraftargumentet er *dannelsesargumentet*. Vitenskapene som dannelsesmoment har i dette perspektivet verdier i seg selv uten å underordne seg en *bruksverdi* for næringslivet, omtrent slik musisering og filosofering i en situasjon av *skholé* hadde hos Aristoteles.

Hvis dette argumentet skal ha tyngde, er det avhengig av at det fins mange mennesker i skjæringspunktet mellom universitet og samfunnet ellers, og som tar opp i seg denne dannelsesfunksjonen: en *studentmasse*. Men denne massen er til stede nettopp som en følge av vitenskapenes (og dermed universitetenes) funksjon som integrert og integrerende produktivkraft når de formaterer et stort arbeidsmarked. Denne vitenskapsformaterte masse av arbeidskraft er et relativt nytt innslag i konstitueringen av lønnsarbeiderklassen i de høykapitalistiske landene. I en selvbevissthet om denne koplingen mellom produktivkraft og sosial klasse kan det ligge en *potensielt* samfunnsendrende, demokratiserende kraft. I et slikt perspektiv blir dannelses ikke et elitistisk fenomen, men en ny form for klassebevissthet – en solidarisk bevissthet. Og dessuten: Som en følge av at vitenskapene i økende grad er blitt *obligatorisk allierte* i samfunnsdebattene, er det desto viktigere at de ulike vitenskapelige referanser, som dels konkurrerer med og i enkelte tilfelle åpent motsier hverandre, kommer til ordet i offentligheten. Dette kan effektivt bare skje via politisering av den masse av arbeidskraft som er formatert av de ulike, konkurrerende vitenskaper og slik kan bli en motkraft til de krefter som har råd til å betale forskning for å underbygge sine interesser.

I tillegg kommer den form for dannelses som studentene selv produserer gjennom en kulturell egenaktivitet som kan være betydelig og kontroversiell med sin energi og pågangsmot med store ringvirkninger i det kulturelle livet.

Ved UiB ga studentorganisasjonen Det akademiske kvarter plass til over 1600 kulturtilstillinger i 2006.²⁵ Dette gjelder også studentenes politiske virke selv om en spesifikk studentbevegelse i dag ikke gjør seg gjeldende.

Dannelse burde da innebære at universitetet bidro til bevisstgjøring omkring dette – og dermed om maktforhold som hemmer en demokratisk samfunnsutvikling som kan kanalisere disse produktivkreftene inn i et bærekraftig spor, sosialt, kulturelt, i forhold til naturgrunnlaget og ikke minst i forhold til de konflikter som springer ut av kapitalismens utbyttingsforhold. Men det er neppe dette som menes med dannelse, hvis vi skal tro *Dannelsesutvalgets innstilling* som på dattet vis tier om dette og demonstrerer at det er mulig å snakke lenge og vel om dannelse og samtidig tie om kapitalisme. Vi har med andre ord å gjøre med *dannelsespositivisme*,²⁶ der man ender opp med å ønske seg et *eliteuniversitet*, hvor man kan distansere seg fra trusselen fra massen og de forpliktelse som følger med denne. Dannelsesbegrepet hos den karrierebevisste akademiker blir da en taus stadfestelse av *hans egen* streben oppad og selvforståelse som mulig medlem av en kulturell, akademisk elite.²⁷

Trusler

Med revisjon av universitetsloven blir akademisk frihet kodifisert juridisk som en *individuell rettighet*. Forslaget framkom i følge NOU 2006:19 fordi den enkelte forsker – spesielt med retten til å velge problemstillinger for eget arbeid – i dag møter «utfordringer», ja, til og med «trusler» – «både utenfra og innenfra» med særlig henvisning til den «policykontekst som forskning og høyere utdanning i dag settes inn i, både nasjonalt og internasjonalt» med «en omlegging av statlig styring av universiteter og høyskoler som har skjedd trinnvis over de siste 10–15 årene».²⁸

Det er ikke trusselen om direkte sensurerende inngrep fra politiske myndigheter eller universitetsledelsen med sikte på å hindre forskere i å gjennomføre bestemte handlinger og forsøk, som bekymrer lovutvalget, men faren for at det *faktiske mulighetsrommet* for forskning blir innskrenket. Slik innskrenking skjer i kraft av «samfunnsutviklingen» og økende politiske krav om raskere konvertering av «unyttige» grunnforskningsresultater til *bruksverdier* (altså produktivkrefter) for næringslivet og statsforvaltningen. Bekymringen reflekterer dermed den latente motsetningen mellom vitenskapenes nødvendige tid til å utvikle seg friest mulig og næringslivets forventninger om at vitenskapenes *resultater* snarest mulig skal konverteres til kapital og produktivkrefter som konkurransefremmende faktor. Myndighetenes og næringslivets lovprising av akademisk frihet er alltid forbundet med en viss utålmodighet, som genererer en kontinuerlig reformering av universitetssystemene fra utsiden. Her kommer hensynet til den globale konkurransen mellom nasjonalstatene og allianser av slike inn, som legger et politisk rammeverk for kapitalistisk sektor.

Derimot har motstanden mot reformene selvsagt sin hovedbase i akademia, likeså vel som reformene har funnet allierte innenfor disse, vesentlig gjennom kortsiktig tilpasning til de politiske og økonomiske signaler. Men slik motstand har aldri vært effektiv eller ført til endringer til forsvar for den akademiske friheten uten i allianse med bevegelser som henter sin kraft utenfra: studentbevegelsen og dens ideologiske radikaliserings av de internasjonale forhold (antiimperialismen) og demografiske og klassemessige endringer.

Eiendomsrett

I begrunnelsen for lovfesting av akademisk frihet så NOU-utvalget klart at vitenskap ikke kan forstås bare som summen av individuelle ytelser. Det har et nyansert syn på de innbygde spenninger mellom interne og eksterne forhold, mellom vitenskapelige og kommersielle hensyn, uklare ansvars- og myndighetsforhold til den øvrige forvaltningen osv.. Men når det kommer til spørsmålet om akademisk frihet skal få sin *juridiske kode*, faller utvalget tilbake på fascinasjonen av vitenskapenes *individuelle moment* og uttrykker seg følgelig innenfor rammen av *privatrettens* begrepshorisont.²⁹ Men universitetene er *offentlige* institusjoner med et tett forhold til statsfinansene. Innenfor privatrettens horisont framstår de individuelle rettighetene som basis for de samfunnsmessige forhold, i stedet for omvendt å se privatretten som utslag av visse sosio-økonomiske strukturer og maktforhold. Vitenskapenes akademiske frihet er ikke et individuelt fenomen, men *samfunnsmessig* fundert i *skholé*. Men for folk som lever daglig i *skholé*, framstår den akademiske friheten nødvendigvis som en naturlig, indre egenskap ved den *individuelle fornuften selv* – den enkelte forskerens tanke- og ytringsfrihet – som trues av krefter utenfor denne, slik at intellektuell, vitenskapelig frihet og individuell akademisk frihet for utvalget framstår som synonyme begreper.³⁰ Den privatrettslige, liberale tenkemåten tilslører utvalgets ellers mange viktige observasjoner og nyanseringer av individuelle og kollektive forhold i vitenskapene og deres interaksjon med samfunnet.

Muligheten for å kunne gå til privat søksmål for brudd på akademisk frihet må stå åpen, hvis den nye lovbestemmelsen skal være effektiv ut over det som alt var innarbeidet som ulovfestet rett. Sannsynligvis er det denne potensielle mobilisering av rettsvesenet som er den underliggende begrunnelse for å kodifisere privatrettslig en sedvanebasert rettighet som er *samfunnsmessig* for akademikere i kraft av selve sedvanemekanismen. Med andre ord: Den er en *privatrettslig* siste forsvarsskanse for de *samfunnsmessige* innstiftede maktforhold som ligger innbakt i de akademiske arbeidsvilkårene, *den frie del av arbeidstiden, porene i systemet* – de *frihetsmomenter* som vitenskapsakademikere har *kollektiv* interesse av: En gruppeinteresse nok en gang framstilt som Individets rettighet.

Men situasjonen av *skholé* kan ikke i lengden forsvares effektivt på dette viset. Den er grunnleggende bestemt av styrkeforholdene mellom ulike samfunnsinteresser i kampen om fordeling av den merverdiens andel av BNP, som *skholé* er fundert i. De politiske myndigheter vil alltid lett kunne begrense en «uforholdsmessig» utfoldelse av akademisk frihet ved å stramme inn på basisbevilgningen samtidig som den individuelle akademiske frihet *i lovs form* lovprises av regjeringen, Forskningsrådet og NHO.

Dette er liberalismens doubletalk. Nyliberalistene framhever nettopp den enkelte forskers ansvar for å reprodusere vilkårene for egen forskning ved å tilby dens resultater i markedet. Fra en liberalistisk synsvinkel sett oppfattes dette som en styrking av akademisk frihet. Et *reelt* forsvar av akademisk frihet som vern om et *felles*, institusjonelt og faktisk mulighetsrom for vitenskap vil derimot primært være avhengig av brei politisk konsensus om at de «frie» basisbevilgningenes andel kan økes.

Men vitenskapelige outsiders som åpenbart blir diskriminert i form av frarøvet frihet i sin forskningssituasjon, kan nå – som en siste utvei – reise sak mot universitetet. Men også dette er tvetydig. For lovens § 1-5 (2) forutsetter at friheten i det akademiske virket «utøves i samsvar med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.» *Anerkjente* vitenskapelige prinsipper vil umiddelbart favorisere *normal-*vitenskapelig forskning og et tellekantsystem knyttet til slik normalitet. For den juridiske kodifiseringen av friheten, *rettsliggjør* i samme slenget en premiss om hva «anerkjente vitenskapelige prinsipper» er. Galileis intellektuelle ytelse bestod nettopp i at han brøt med de *anerkjente* vitenskapelige prinsipper og innstiftet nye og følgelig pådrog seg en rettsprosess. Juridisk tankegang tilslører da karakteren i de frihetsrelasjoner som vitenskapelig arbeid forutsetter.

Den akademiske entreprenør

I samsvar med den privatrettslige fordreiningen av universitetets samfunnsmessige forutsetninger, ender utredningen om *Akademisk frihet* naturlig opp i et prinsipielt forsvar for akademisk *entreprenørvirksomhet*. Men den akademiske entreprenør er fullstendig avhengig av bruk av universitets-*felleskapets* produksjonsmidler og menneskelige ressurser. Utvalgets ser straks at dette fører til en rekke *forviklinger* av juridisk og økonomisk karakter (kap 3.2.).

Saken er at *skholé* med sine porer i systemet og fri arbeidstid også åpner opp for foretaksvirksomhet som ikke har noe med vitenskap å gjøre. Situasjonen danner dermed en grobunn for småborgerlig privatkapitalisme i form av enmannsforetak, små aksjeselskap, patentering, ja, endog små forlag for utgivelse av obligatoriske lærebøker i enkelte fags pensum. (Her har særlig juristene vært geskjeftige.) Dette skaper selvsagt gnisninger mellom privatøkonomiske og universitetsøkonomiske interesser. Det er umulig å

kontrollere i hvor stor grad den akademiske entreprenør bruker universitetets kontor, hjelpepersonell og infrastruktur som gratis produksjonsmidler i firmaet og hvordan det *eventuelt* (etter Riksrevisjonens merknader) skal beregnes en «husleie» for dette. For forskernes fagforeninger betyr det at de skal organisere forskerne både som lønnsarbeidere og samtidig som entreprenører som trekker ubetalte vekslers på kollegers og universitets ressurser.

Disse privatøkonomiske momentene ved den akademiske frihet er *ikke* et moment ved vitenskapelig praksis, men generert av den private eiendomsrettens maktthorisont – uansett hvor avhengig den enkelte vitenskaps-entreprenør eller hennes bedrift er av vitenskapssamfunnets *kollektive* ytelser. Privatisering av dette slaget forutsetter tilstedeværelsen av en ikke-privat ressurs, en offentlig allmenning, så vel av materiell som intellektuell karakter, som kan utnyttes for privatøkonomiske formål – og i verste fall konverteres til privateiendom (patenter) gjennom liberalistisk maktbruk. Denne type akademisk næringsfrihet er derfor ikke det samme som den frihet som er innbakt i vitenskapelig arbeid med sin spesifikke *ethos*, som aldri kan juridisk kodifiseres. Frihet i det vitenskapelige arbeidet og det utvalget oppfatter som akademisk frihet er rett og slett ikke sammenfallende her, selv om de ellers blander seg med hverandre i de konkrete tilfellene og slik sett er *to sider ved samme arbeidsmessige og sosiale realitet*. Spriket mellom vitenskapelig *ethos* og en form for akademisk frihet som inkluderer den private entreprenørens *kapitalistiske ånd* (jfr. Weber), som på *parasittært vis* trekker vekslers på fellesskapets ressurser og intellektuelle ytelser, strider mot utvalgets forslag om en positiv formulering av forholdet mellom akademisk frihet og virksomhetens etikk: «Universiteter og høyskoler pålegges en positiv plikt til å fremme og verne den akademiske frihet, herunder en plikt til å sikre at virksomheten utøves i samsvar med anerkjente etiske prinsipper.»³¹ Eller omvendt: Den småborgerlige privatkapitalismens vederlagsfrie utnyttelse av akademias fellesressurser samsvarer grunnleggende med den *anerkjente* og uttalte liberalistiske etikk om maksimalt å utnytte de *komparative konkurransefortrinn* som nå en gang er *gitt* (av høyere makter).

Løsningen

Hvordan løses dette dilemmaet? Man vedtar ganske enkelt lovbestemmelser som kan tolkes slik at de transformerer klassebestemt moral til juridisk legal praksis: «Jeg ser ingen problemer i at universitetsansatte selger sine tjenester eksternt, tvert i mot ville *et forbud mot dette begrense den akademiske friheten ved at det bare (sic!) kunne forskes på det som det blir gitt ressurser til*».³² Her blir akademisk frihet synonymt med næringsfrihet. Så er det heller ingen hemmelighet at en del professorer i jus henter inn store honorarer for konsulentbistand for næringsliv og for den samme stat som finansierer deres infrastruktur og produksjonsmidler.

Denne formen for privat entreprenørvirksomhet i den akademiske frihetens navn passer som hånd i handske med liberalismens bestrebelse for å få forskerne til i størst mulig grad å finansiere sine prosjekter ved egne inntekter fra (pseudo-)markedet. Samtidig er det nettopp sensuren via markeds-mekanismene som utvalget med rette oppfatter som en økende trussel mot akademisk frihet! Denne inkonsistensen kan bare oppløses ved å gjennom praksis definere privatøkonomisk, kommersiell, industriell eller militær utnyttelse av vitenskapene *ut av* et opplyst begrep om akademisk frihet.

NOTER

- *) Immanuel Kant, *Kritikk der reinen Vernunft*. Vorwort (B-utgaven) og Philip Mirowski & Esther-Mirjam Sent (ed), *Science Bought and Sold. Essays in the Economic of Science*, The University of Chicago Press Chicago/London 2003
- 1) Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1964. Jeg takker Knut H. Sørensen for skjerpene vitenskapsfilosofiske innspill til denne artikkelen!
- 2) *Plebeisk vitenskap* se Pierre Bourdieu, *Meditasjoner*, Pax Forlag AS, Oslo 1999, særlig s. 31-33 og henspeler særlig på sosiologien.
- 3) Se Pierre Bourdieu *Viten om viten og refleksivitet*, Pax Forlag AS, Oslo 2007, s. 123.
- 4) Med referanse til Wassily Leontiefs «Academic Economics» (1982) nevner Bourdieu «at denne disiplinen [økonomifaget] grunnlegger sin vitenskapelige autoritet på en kollektiv, autoritær organisasjon rettet mot å opprettholde den kollektive tro og disiplineringen av de yngre medlemmene i universitetet (*faculty members*)». (op.cit. s 126.)
- 5) Bourdieus betoning av vitenskapenes *doxiske* forutsetninger (Bourdieu 1999) er hentet fra Edmund Husserls fenomenologi, jfr. dennes konsept om *livsverden* (Lebenswelt), der *doxa* som «naturlig innstilling til verden» er konstituerende.
- 6) Se Max Weber, *Vom inneren Beruf zur Wissenschaft i Soziologie, welt-geschichtliche Analysen, Politik* Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1968, og *Wissenschaft als Beruf* (1919), <http://www.texlog.de/2316.html?print>.
- 7) Weber 1968, s. 313. Kuhns *The Structure* mangler referanser til Max Weber.
- 8) Jfr. protestantiske statskirker der prestens kall defineres både som kall fra Gud, men formidlet, disiplinert og definert av staten som embete.
- 9) Vi har i dag fått eksterne revisjonsfenomener som NOKUT som sikrer at universitetenes autonomi til å vedta studieplaner ikke medfører utglidning i formateringsarbeidet av framtidens høyt utdannete arbeidskraft.
- 10) Fra *Innstilling om samordning av biokjemiske fag ved Universitetet i Bergen* (oktober 1994): «Basalforskning av fundamental karakter». «Eksempelvis er bruk av sjøpinnsvin som modell for cellyklus i eukaryote celler, blekk-sprutaxon for å studere nervecelle-eksitasjon, bakterier for å bryte den genetiske kode, celler fra sykkelig lysømfindtlige mennesker for å studere defekt DNA-reperasjon.» Se også fotnote 28. Andre begreper for ulike forskningsnivåer kan være skiltet mellom *programforskning* og *oppdragsforskning*. I Forsknings-rådets ti-årige program for *velferdsforskning* har forskerne stor akademisk frihet. Følgelig er ikke «samfunnsnyten» alltid like innlysende. Se: «Hva er vitsen med programforskningen?» i *Bladet Forskning* 2/2009.

- 11) Knut Holtan Sørensen, *Universitetsreformer i vitenskapsformaterte samfunn: Fra ekspansjon til effektivitet*.
- 12) Den nasjonale etiske komiteen for teknologi og naturvitenskap (2007) og teknologi tar avstand fra praksisen med æresforfatterskap, se http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=39779
- 13) http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=38058. Franz Ingelfinger var redaktør av *New England Journal of Medicine* 1967-77.
- 14) Se Knut H. Sørensen *Fra Excel til Excellence? Måling og veiing av regneark-universitetet*.
- 15) Bourdieu, 1999, s. 7.
- 16) *Dannelsesutvalgets innstilling*, juni 2009, et frittstående utvalg nedsatt av enkeltinstitusjoner innfor universitets- og høyskolesektoren
- 17) Forslaget til forskningsetisk ed lyder slik: «Jeg vil utøve min virksomhet som forsker redelig og sannferdig, Jeg skal bruke mine vitenskapelige kunnskaper og ferdigheter til beste for menneskeheten og for en bærekraftig utvikling. Jeg skal vise respekt for dyr og natur. Jeg skal handle i overensstemmelse med forskningsetikken, og jeg skal ikke tillate at hensyn bygget på ideologi, religion, etnisitet, fordommer eller materielle fordeler overskygger mitt etiske ansvar som forsker.» Se http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=37724
- 18) Paul Feyerabend, *Against Method*, NLB, London 1975, kap. 9
- 19) Feyerabend ibid. Under de gitte politiske forutsetningene i Galileis samtid var dette en økonomisk nødvendig forutsetning for finansiering av hele hans arbeidssituasjon, den nye vitenskapens innledende *skholé*.
- 20) Sitat: «Næringslivsetikk er kommet for å bli: Er det motsetninger mellom å drive etisk opptreden og drive lønnsomt? – Nei, sier daglig leder i Humanistisk Akademi, Øyvind Kvalnes. – Trenden er helt tydelig. Etikk er mer i fokus nå enn for få år siden, sier Kvalnes som er doktor i filosofi .... Dette er en del av en profesjonalisering i norsk næringsliv. Bedriftene vet at de stadig oftere kommer opp i utfordrende situasjoner. Derfor trenger de å være gode på etikk .... Forestillingen om at det skal være noen motsetninger mellom etikk og butikk har Kvalnes liten sans for. – Her handler det om å finne den riktige balansegangen.» ..... (Intervju på det globale arbeidsformidlingsselskapet Adeccos hjemmeside 17.01.2008). Humanistisk akademi presenterer seg selv slik på sin hjemmeside: «Humanistisk Akademi ble dannet i januar 2000 av filosofene Øyvind Kvalnes og Einar Øverenget ..... Vi hjelper ledergrupper og enkeltpersoner med å komme til klarhet i spørsmål som angår kommunikasjon, ansvarlighet og identitet.» (Januar 2008).
- 21) Bourdieu 1999, s. 19
- 22) Se: http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=44509.
- 23) Saken var *Samordning av de biokjemiske fag ved Universitetet i Bergen. Døskeland-utvalgets innstilling* (DAK-sak 174, 1995). Tilfellet var et lærerikt eksempel på hvordan nettverk, med sterkt innslag av management i kombinasjon med forvaltning av eksterne inntekter kan overkjøre og feilkople demokratisk-kollegiale prosesser. Utfallet – i strid med de *faglig enstemmige* anbefalingene i utvalget (fra to universiteter, tre fakulteter og 7 institutter innenfor biofeltet) – tilførte et vitenskapelig miljø med høy internasjonal kompetanse sår som det tok mange år å lege. Jeg var sekretær i Døskeland-utvalget.

- 24) § 1-5. *Faglig frihet og ansvar*. – Se gjengivelse i fotnote 31 nedenfor.
- 25) Kilde: Romprogrammet for utvidelse av studentenes kulturhus, Det akademiske kvarter, 2007.
- 26) Trond Berg Eriksens karakteristikk i en kommentar til Rune Slagstad i «Universitetet som dannelsesinstitusjon» (2003), der *dannelsesuniversitetet* sees i kontrast med *serviceuniversitetet*. T. Berg Eriksen «Hva skal vi egentlig med et universitet?» *Morgenbladet* 3. oktober 2008.
- 27) Dannelsesutvalgets strategisk-filosofiske referanse er Immanuel Kant. Det er verdt å merke seg at et begrep om solidaritet er fullstendig fremmed i hans moralfilosofi, ikke bare i hans epistemologi.
- 28) NOU 2006: 19, s. 11, se særlig kap. 4 og 6.
- 29) Av utvalgets ni medlemmer er to professorer i jus, Jan Fridthjof Bernt (tidligere rektor ved UiB) og Johan Giertsen, UiB.
- 30) Kap. 3.1.2, 3.1.3, 3.2.3.
- 31) Kap. 6. Utvalgets tilråding, s. 42, kursiv her. Utvalget har ved revisjon av universitetsloven 14. des. 2007 fått gjennomslag for sitt forslag om positiv formulering av akademisk frihet. §1-5, lyder nå slik: «§ 1-5. *Faglig frihet og ansvar*. -(1) Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper. - .... - (3) Universiteter og høyskoler kan ikke gis pålegg eller instruksjoner om a) læreinnholdet i undervisningen og innholdet i forskningen .... (4) ..... - (5) Den som er ansatt i stilling hvor forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid inngår i arbeidsoppgavene, har rett til å velge emne og metode for sin forskning eller sitt utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale. - (6) Universiteter og høyskoler skal sørge for åpenhet om resultater fra forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid..... Det kan ikke avtales eller fastsettes varige begrensninger i retten til å offentliggjøre resultater utover det som følger av lov eller i medhold av lov.»
- 32) Jan Fridthjof Bernt, i intervju med UiBs nettavis På Høyden 27.05.2006, se <http://meldinger.uib.no/lib/utskrift.php?meldingstype=nyhet&id=31413&medium=nettavis>. Min parentes og kursiv.